

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ
МАГИСТРАТУРАСИ**

*Қўлёзма ҳуқуқида
УДК 339.13*

ДЖАМАЛОВА КАМОЛА САБИРДЖАНОВНА

**«ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР
БОЗОРИДАГИ ОПЕРАЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
МАСАЛАЛАРИ»**

Мутахассислик: 5А341602-«Қимматли қоғозлар бозоридаги операциялар ва активлар
секьюритизацияси»

Иқтисод магистри даражасини олиш учун диссертация иши

Тошкент - 2012

МУНДАРИЖА

	Кириш.....	*
I БОБ	Тижорат банкларнинг молия бозоридаги фаолиятининг назарий асослари.....	*
1.1.	Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида бажарадиган вазифалари ва ўрни.....	*
1.2.	Ўзбекистонда банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолият ва унинг тавсифи.....	*
1.3	Қимматли қоғозлар бозорида банк тизимининг тутган ўрни ва роли.....	*
II БОБ	Ўзбекистонда банкларнинг молия (қимматли қоғозлар) бозоридаги фаолияти таҳлили.....	*
2.1.	Банкларнинг капиталлашув даражасининг ошиши таҳлили.....	*
2.2.	Ўзбекистон молия бозорида банкларнинг ҳолати ва фаолияти таҳлили.....	*
2.3.	Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида бажарадиган операциялари ва уларнинг таҳлили.....	*
III БОБ	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида банкларнинг қимматли қоғозлар фаолиятини такомиллаштириш йўналишлари	*
	Хулоса ва таклифлар	*
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	*

Кириш

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Мамлакатимизда чуқур ўзгаришлар, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча томонларини изчил ислоҳ этиш ва либераллаштириш, жамиятимизни демократик янгилаш ва модернизация қилиш жараёнлари жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Бунда кучли фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлида белгилаб олинган ва изчил равишда амалга оширилаётган улкан вазифалар мустаҳкам замин яратмоқда.

Ушбу масалаларнинг кенг таҳлили ҳамда уларни янада чуқурроқ ҳал этиш борасида Президентимиз И.Каримов ўзларининг Вазирлар Маҳкамасида бўлган мажлисдаги маърузаларида¹ қуйидагиларни таъкидлаб ўтдилар. “...Ўтган йили мамлакатимиз молия-банк тизими ликвидлигини янада мустаҳкамлаш, унинг барқарорлигини кучайтириш бўйича катта ишлар амалга оширилди.

2011 йилда банкларнинг капиталлашуви, уларнинг барқарорлиги ва ликвидлигини янада мустаҳкамлашга қаратилган изчил ва аниқ мақсадли чора-тадбирлар амалга оширилди. Охирги беш йил давомида мамлакатимиз банк сектори капиталининг етарлилик даражаси банк назорати бўйича Базель кўмитаси томонидан 8 фоиз этиб белгиланган халқаро меъёрдан уч баробар кўп бўлган даражани ташкил этмоқда.

Шуни мамнуният билан таъкидлаш керакки, “Стандарт энд Пурс”, “Мудис” ва “Фитч Рейтингс” каби нуфузли халқаро рейтинг агентликлари икки йилдан буён Ўзбекистон банк тизимига муттасил равишда “барқарор” рейтинг даражасини бермоқда, айти пайтда мамлакатимизнинг шундай баҳога сазовор бўлган банклари сони йилдан-йилга ортиб бормоқда.

¹ И.А.Каримов “Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади”. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йилда республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йил иқтисодий дастурининг энг муҳим устувор вазифаларига бағишланган мажлисидаги маърузасидан.

Агар 2010 йилда мамлакатимизнинг 15 та тижорат банки “барқарор” рейтингини олган бўлса, ҳозирги кунда уларнинг сони 23 тага етди, бу банкларнинг активлари юртимиз банк тизими умумий активларининг 98 фоизини ташкил этмоқда².

Ўзбекистонда молия бозорининг ривожланишига банк тизими катта ҳисса қўшиб келмоқда. Банк соҳасини ривожланиши ундаги ўзгаришлар, молия бозори билан чамбарчас боғлиқлиги, унинг ривожланишида энг катта омил эканлиги шубҳасиз. Юқорида таъкидланган фикрлар магистрлик диссертацияси мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари. Магистрлик диссертация ишининг мақсади бўлиб иқтисодийни модернизациялаш шароитида, Ўзбекистон тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозоридаги операцияларини ўрганиш асосида молия бозорида банклар фаолиятини такомиллаштириш юзасидан тавсиялар ва амалий таклифлар ишлаб чиқишдан иборатдир.

Ушбу мақсадга эришиш учун магистрлик диссертациясида қуйидаги вазифалар белгилаб олинган:

- тижорат банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида бажарадиган вазифаларини очиб бериш;
- Ўзбекистонда банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолият ва унинг тавсифи ёритиб бериш;
- қимматли қоғозлар бозорида банк тизимининг тутган ўрни ва ролининг назарий жиҳатларини очиб бериш;
- банкларнинг капиталлашув даражасининг ошиши таҳлили этиш;
- банкларнинг операцион тузилмасини таҳлилий баён қилиш;
- банкларнинг молия бозоридаги фаолиятини таҳлили ҳамда модернизация жараёнида банкларнинг молия бозоридаги ролини очиб бериш;

² 2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади
Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган вазирлар маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси

- иқтисодийни модернизациялаш шароитида банкларнинг қимматли қоғозлар фаолиятини такомиллаштириш йўналишлари амалий таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти ва предмети. Тадқиқотнинг объекти бўлиб, Ўзбекистон қимматли қоғозлар бозорид, унда Ўзбекистон тижорат банкларининг фаолияти ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предмети бўлиб эса банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолиятини ривожлантиришда содир бўладиган молиявий муносабатлар йиғиндиси ташкил этади.

Тадқиқотнинг услубий асослари. Тадқиқотнинг назарий асослари бўлиб И. А. Каримовнинг маърузалари ва қабул қилган фармонлари, Ўзбекистонда мавжуд молия тизимида оид қонуний-меъёрий ҳужжатлар, ҳамда иқтисодий назария намоёндаларининг асарлари ҳисобланади. Ушбу магистрлик диссертациясининг тадқиқот методлари – диалектик ёндашув, тарихийлик, мантикийлик ҳамда таҳлил, статистик гуруҳлаш ва иқтисодий тадқиқот усуллари, таққослаш усули ҳамда турли молиявий ҳисоб усуллари.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагиларда ўз ифодасини топган:

- Ўзбекистон тижорат банклар тизими фаолиятини мувофиқлантирувчи ва назорат вазифалари;
- тижорат банклар фаолиятига шароитида ғарб иқтисодчилари томонидан янада кенгрок эътибор берилаётганлиги;
- халқаро молиявий инқироз шароитида тижорат банкларнинг ривожланиб бориш сабаблари ёритилиши;
- Ўзбекистон банклар тизимининг молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланишни таҳлил қилинди;
- Ўзбекистон тижорат банклар тизими томонидан маблағларини капиталлашуви даражасини ошириш йўллари кўрсатиб берилди;

Тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти. Диссертациядаги илмий хулосалар ва тавсиялар, Ўзбекистон тижорат банклар тизимининг қимматли қоғозлар бозорини бугунги ҳолатини ўрганиш асосида уни республикамизнинг макроиқтисодий параметрларига ижобий таъсир қилиш йўллари ўрганишга имконият яратади.

Тадқиқот натижаларидан Ўзбекистон банклар тизимининг фаолияти ҳақида назарий ва амалий маълумотларга эга бўлиш билан бир қаторда республикамиз банк тизими самарадорлигини янада оширишда, ҳамда олий ўқув юртларида амалий қўлланма сифатида фойдаланиш мумкин.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Банкларнинг молия бозоридаги фаолияти муаммоларини классик иқтисодчи олимлар жумладан, Дж.Гитман, Дж.Сорос, П.Самуэльсон, И.Фишер, М.Фридмен, россиялик иқтисодчи олимлардан Я.Миркин, А.Илларионов, Н.Берзон, Б.Қилячков, М.Алексеев, В.Бочаров, Э.Баринов, Э. Вознесенский, Л.Дробозина, В. Радионова, Г.Польяк, В.Семенов, В.Столяров, В.Сенгачов, Д.Черсинларнинг илмий изланишларида ўз аксини топган.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан М.Шарифхўжаев, А.Ваҳобов, Ё.Абдуллаев, Ш.Абдуллаева, М.Хамидулин, Т.Каралиев, А.Абдукодиров, С. Норқобилов, А.Қодиров, Т.Бобоқулов ва Ш.Шохаъзамийларнинг илмий ишларида мазкур масаланинг алоҳида муҳим жиҳатлари ўз аксини топган.

Аммо, шунга қарамадан, ҳозиргача республикамизда тижорат банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолиятини тадқиқ қилиш ўз аҳамиятини йўқотмаган ва шунинг учун магистрлик диссертациясининг мавзуси сифатида танланган.

Диссертация ишининг тузилиши. Диссертация кириш қисми, белгиланган мавзуни ўз ичига қамраб олган учта боб, мавзу юзасидан билдирилган хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат.

I БОБ. Тижорат банкларнинг молия бозоридаги фаолиятининг назарий асослари

1.1 Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида бажарадиган вазифалари ва ўрни

Жаҳон аҳлини ташвишга солган глобал молиявий-иқтисодий инқироз, унинг сабаби асоратлари ҳақида деярли ахборотлар тарқатилмоқда. Оммавий ахборот воситаларида ушбу иқтисодий инқирознинг асосий мавзуга айланганига ҳам, қарийб бир ярим йил бўлди.

АҚШнинг ипотека тизимида рўй берган тангликдан бошланган иқтисодий таназзул кейинчилик йирик банклар ва молиявий тузилмаларни ўз домига тортиб кетди. Бу эса дунёнинг етакчи фонд бозорларида компаниялар акциялари баҳосининг кескин тушиб кетишига олиб келди. Натижада ишлаб чиқариш ва иқтисодий ўсиш суръатлари кескин пасайиб, ишсизлик ва бошқа муаммолар юзага чиқди.

Рақамларга эътибор берадиган бўлсак, молиявий инқироз дунё иқтисодиётига 9,4 триллион АҚШ доллари миқдорида зарар етказган. Бу эса жаҳон мамлакатлари ялпи ички маҳсулотининг 15 фоизини ташкил этади. Иқтисодий таназзул оқибатларини бартараф этишга қаратилган харажатлар АҚШда 3,5 триллион долларга етган. Бу мазкур мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 25 фоизи деганидир. Шунингдек, Буюк Британия 1 триллион, Германия 893 миллиард, Япония 326 миллиард ҳамда Хитой 586 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги сармояни айнан шу мақсадлар учун йўналтирган.³

Шундай шароитда мамлакатимизда ҳаётнинг барча соҳаларини тубдан ўзгартиришга, янгилашга қаратилган ислоҳотлар изчил давом эттирилаяпти ва бу жараён ўз самарасини бермоқда. 2009 йил ислоҳотлар чуқурлашувида, барқарор ривожланишимизда навбатдаги,

Президентимиз раҳнамолигида ишлаб чиқилган 2009 — 2012 йилларга мўлжалланган Инқирозга қарши чоралар дастури доирасида кўрилган тадбирлар, собитқадамлик билан амалга оширилган ишлар натижасида,

³ Каримов И. “Асосий вазифамиз ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир” Т. Ўзбекистон 2010 йил

мамлакатимиз ўз ижтимоий-иқтисодий тараққиётини ҳар томонлама барқарор сақлаб қолди.

Ўзбекистон Республикасини Президенти И.А. Каримовнинг маърузасида энг аввало молия-банк тизимини мустаҳкамлаш борасида амалга оширилган тадбирларга батафсил тўхталиб ўтди.

Молия-банк тизимини мустаҳкамлашга қаратилган тадбирлар ва эришилган натижалар. Бугунги кунда мамлакатимизда банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш, тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш, умуман, улар томонидан кўрсатиладиган хизматларни янада такомиллаштириш борасида эътиборга молик ишлар амалга оширилаётир. Натижада Ўзбекистон Республикасини Президенти И.А. Каримовнинг тижорат банкларига бўлган ишончи мустаҳкамланмоқда, давлатимизнинг барқарор иқтисодий ўсиши таъминланиб, пул-кредит сиёсатини амалга оширишда молия муассасалари фаолияти тобора яхшиланиб бормоқда.

Биргина ўтган йилнинг ўзида етакчи банкларнинг низом жамғармаларини ошириш учун қўшимча равишда 500 миллиард сўмдан ортиқ давлат маблағлари ажратилди.

Натижада:

- сўнгги икки йилда уларнинг умумий капитали 2 баробар кўпайди;
- банкларимиз капиталининг етарлилик даражаси 23 фоиздан ошади. Ва халқаро Базел қўмитаси томонидан белгиланган халқаро стандартлардан қарийб 3 баравар кўпдир.

- банкларнинг умумий активлари аҳоли ва юридик шахслар ҳисобварақларидаги маблағлар миқдоридан 2 баробардан ҳам ортиқ.

Бу уларнинг тўлиқ ҳимоясини ва тўловларнинг ўз вақтида амалга оширилишини кафолатлайди.

- банк тизимининг умумий жорий ликвидлиги банкларнинг ташқи тўловлар бўйича жорий мажбуриятларидан 10 баробар кўпдир. Бу эса

республикамиз банк тизимининг мустаҳкам ҳимояси яратилганлигидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикасини Президенти И.А. Каримовнинг бевосита ташаббуси ва раҳбарликларида “Инқирозга қарши чораларнинг 2009-2012 йилларга мўлжалланган дастури”ни ишлаб чиқиши ҳамда қабул қилиниши инқироз таъсири ва кўламини камайтириб, иқтисодиётимизни ҳимоялашнинг ишончли ҳамда аниқ механизмларини юзага келтирди. Бугунги кунда Ўзбекистон банк тизими қатъий халқаро талабларга жавоб берадиган энг барқарор тизимлардан бири бўлиб, айти пайтда у белгиланган қатор нормативлар бўйича мустаҳкам позицияларга эга.

Ўтган йили умумий активлари мамлакатимиз банк тизимининг 90 фоиздан ортиғини ташкил қиладиган 14 та тижорат банки “Фити Рейтингс”, “Мудис” ва “Стандарт энд Пурс” каби етакчи халқаро рейтинг компанияларининг “барқарор” деган юқори рейтинг баҳосини олишга муваффақ бўлди.

Мамлакатимизда шундай барқарорлик ҳукм сураётган бир вақтда молиявий-иқтисодий инқироз авж олган давлатларда банкларнинг барқарор фаолиятининг бузилиши туфайли товар алмашуви кескин қисқарган. Давлатларнинг ташқи қарзлари кўпайган. Шу боис бугунги кунда дунё мамлакатлари молиявий инқирозни бартараф этиш борасида бир қатор дастурлар устида иш олиб бормокда. Улардан бири янги пул жорий қилишдир. Буни Халқаро валюта жамғармасига аъзо давлатларнинг 85 фоизи розилик билдирсагина амалга ошириш мумкин. Қолаверса, 2009 йилнинг апрель ойида Лондонда "Катта йигирмалик" давлатлари саммитида бу муаммо анжуманнинг асосий масаласи сифатида муҳокама қилинмади.

Халқаро ҳамжамиятнинг эътирофича, саммитда инқирознинг чекинишига сабаб бўлувчи бошқа келишувларга эришилди. Жумладан, мазкур йиғилишда жаҳон иқтисодиётининг яна ўз изига тушиб кетишига ва инқироздан чиқишига оид бир қатор муҳим қарорлар қабул қилинди. Унда

илк бор бўҳрондан чиқиш учун қанча миқдорда маблағ йўналтирилиши ҳам маълум этилди. Саммитда иштирок этган етакчи давлатлар раҳбарлари Халқаро валюта жамғармасига 750 миллиард АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратишга қарор қилишди. Бу маблағлар ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига кредит тариқасида йўналтирилади.

Ўз навбатида, Ғарбий Европа, Хитой ва Япония мамлакатлари ушбу маблағдан 240 миллиардини ўз зиммасига олган. Умуман жамғарма инқироз оқибатларини бартараф этиш учун бир триллион АҚШ доллари миқдорида маблағ сарф этади. Шунингдек, Жаҳон банки ҳам бу мақсадлар учун 100 миллиард АҚШ доллари миқдорида сармояга эга бўлди.

Шундай бўлсада, экспертлар жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан имкон қадар тез чиқиш, унинг оқибатларини енгиллаштириш, кўп жиҳатдан ҳар қайси давлат доирасида, шу билан бирга, дунё миқёсида қабул қилинаётган чора-тадбирларнинг қанчалик самарадорлиги ва уларнинг бири-бирига уйғунлигига боғлиқ, деб ҳисоблашмоқда.

Хусусан, Америка Қўшма Штатларидаги Бизнес иқтисодчилар миллий уюшмаси ўтказган тадқиқотларга кўра, ушбу мамлакат ялпи ички маҳсулот ҳажмининг пасайиши 2009 йилнинг тўртинчи чорагида 2,6 фоизни ташкил этиб, бу таназзул жорий йилнинг дастлабки ойларида ҳам 1,3 фоиз миқдорида сақланиб қоларкан. Шу боис таниқли миллиардер Уоррен Баффет инқироз оқибатларини тўла бартараф этиш учун АҚШга камида 5 йил вақт керак бўлади, деб ҳисобламоқда.

Бундан кўриниб турибдики, иқтисодий танглик жараёни 2010 йилда ҳам давом этиши мумкин.

Бунга исбот тариқасида Европа марказий банки (ЕМБ) Президенти Жан-Клод Тришенинг сўзларини келтириб ўтсак. Унинг фикрича, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ҳанўз бартараф этилмаган, бироқ ҳозирданок одатий барқарор вазиятга бўлган йўлни белгилаб олиш зарур экан. Баъзи кўрсаткичлар вазият яхшиланаётганини акс эттираётган бўлсада, жаҳон

молия тизимини ислоҳ қилиш имкон даражасида ўта муҳим аҳамият касб этиши зарур.

Таъкидлаш керакки, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози дунё иқтисодиётига жиддий таъсир этаётган шароитда мамлакатимиз банк тизимида ижобий ҳолатлар кузатилмоқда. Бунини қуйидагиларда кўришимиз мумкин:

Биринчидан, миқдор (омонатчилар) ва банк ўртасидаги ишончили алоқалар мустаҳкамланди. Яъни, қулай шарт ва юқори фойзаларда тақдим этилаётган омонатлар аҳоли маблағларини банкка жалб этиш баробарида уларнинг даромадлари кўпайишида муҳим аҳамият касб этади. Президентимизнинг 2008 йил 20 февралдаги "Тижорат банкларида аҳоли омонатлари шартларини либераллаштириш ҳамда кафолатларини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони ана шу мақсадларнинг уйғунлигини таъминлашга хизмат қиляпти, десак, асло муболаға бўлмайди. Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А. Каримов ўз маъруфасида таъкидлаганидек: "Фақат ўтган йилнинг ўзида аҳоли омонатлари миқдори 1,7 баробар ошди."⁴

Айтиш жоизки, омонат маблағлари салмоғини оширишда миқдор ишончини қозониш, турли англашилмовчиликлар, тушунмовчиликлар юзага келишига йўл қўймаслик муҳим омил ҳисобланади. Шундан келиб чиқиб, мазкур молия муассасасида соғлом иш муҳитини қарор топтириш, миқдорлар ўртасида тарғибот ишларини кучайтириш тадбирлари изчил амалга оширилмоқда. Жумладан, миқдорнинг банкда депозит ҳисобварағини ўзига манфаат етказадиган йўналишда очиши мумкинлиги, маблағларнинг келиб чиқиш манбаларини тақдим этиши шарт эмаслиги, унинг ҳуқуқлари, биринчи навбатда, банк томонидан, қолаверса, қонун доирасида ҳимояланиши, депозит ҳисобварақларига қўйилган маблағлар солиқ ва бошқа тўловлардан

⁴ Каримов И. "Асосий вазифамиз ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир" Т. Ўзбекистон 2010 йил

озод этилгани ўз самарасини бермоқда.

Иккинчидан, сўнгги ўн йилда иқтисодиётнинг реал секторлари кредитлашга йўналтирилган ички манбалар 25 баробардан зиёдроқ кўпайди.

Банкларнинг инвестиция мақсадларига йўналтирилган кредитларининг умумий кредит портфелидаги улуши қарийб 70 фоизини ташкил этади, иқтисодиётимизнинг реал секторига йўналтирилган кредитларнинг умумий ҳажми эса 2011 йилда 2000 йилга нисбатан 16 баробар ошди.

Учинчидан, ташқи қарзлар аксарият ҳолларда ўзоқ муддатга, фақат иқтисодиётнинг стратегик тармоқларини модернизация қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича инвестиция лойиҳаларини молиялаш учун жалб қилинмоқда. Натижада, макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга эришилмоқда.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш бўйича эришилган натижалар:

1. Инфляция даражаси йилига 7-8%дан ошмаган ҳолда сақланиб келинмоқда.

2. Олтин-валюта захиралари охириги 5 йил мобайнида 6 баробар ўсиб, ҳозирда деярли 1,5 йиллик импорт ҳажмини қопламоқда.

3. Жами давлат ташқи қарзи ЯИМнинг 9,5% ни ташкил қилиб, экспорт ҳажмига нисбатан эса 26%дан ошмайди. Бу кўрсаткичлар Жаҳон банкининг мезонлари бўйича “жуда ўртамиёна” деб таснифланади.

Ўзбекистон Республикасини Президенти И.А. Каримов ўз маъруъасида таъкидлаганидек, бугунги шароитда бундай ижобий ўзгариш иқтисодиётимизнинг истиқболдаги тараққиёти учун ғоят муҳим аҳамиятга эга.

1.2 Ўзбекистонда банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолият ва унинг тавсифи

«Молия бозори» атамаси жуда кенг тушунчадир. У ҳақиқатан ҳам кенг маъноли ва мураккаб иқтисодий тоифани ташкил қилади ҳамда муайян молия муассасалари орқали ўзаро таъсирда бўладиган мулк эгалари билан сармоя, қарз олувчилари ўртасидаги муносабатни тасвирлайди. Ҳозирги замон иқтисодиёти учун молия бозори ўзига хос "асаб маркази" ҳисобланади, унинг ривожланиш даражасига қараб мамлакат иқтисодиётининг "аҳволи" ҳақида фикр юритиш мумкин, чунки молия бозорига таъсир кўрсатиб, жамиятнинг иқтисодий фаоллигини бошқариш мумкин.

Инсоният тарихида улардан фойдаланишнинг энг кенг тарқалган икки усули маълум: нақд пулларни сақлаш ("гилам тагига ташлаб қўйиш" ёки омонат банкларига қўйиш) ёки қимматли қоғозлар сотиб олиш.

Жамғармаларнинг кўпини жамиятнинг оила "ўчоқлари", иқтисодиётга инвестициялар қўйишни эса асосан хўжалик юритувчи субъектлар амалга оширади. Иқтисодиёт тараққиётида пул оқимларнинг биринчисидан иккинчиларига ўтишини тартибга солиб турадиган муассасалар, воситалар тўпламига эга муайян механизм ишлаб чиқилган. Молия бозори ана шундай механизм сифатида фаолият кўрсатади.

Қимматли қоғозлар бозори савдо капиталининг ривожланиш бўсағасида пайдо бўлган кўпчилик Ғарб мамлакатларида у хўжалик механизмнинг энг барқарор йўлга қўйилган қисмларидан бири ҳисобланади. У аллақачон биржа ва биржадан ташқари савдо тизимига сингиб кетган, унинг ўз ақвдалари ва анъаналари мавжуд, баъзи қовдалар ва анъаналар асрий тарихга эга.

Ўзбекистонда қимматли қоғозлар бозорининг пайдо бўлиши давлат корхоналарини хусусийлаштириш ва акциядорлик корхоналарига айлантириш жараёнлари билан боғлиқ.

Бу бозор бошқа барча бозорлардан энг аввало унда йланидиган тотар - қимматли қотозлар билан ажралиб туради. Ўз навбатида, уларнинг айланиш

бу бозор иштирокчиларининг алоҳида таркиби, унинг фаолият кўрсатиш тартиби уни тартибга солиш қоидалари ва ҳаказони белгилайди.

Қимматли қоғозлар бозори-бозор иқтисодиётининг энг муҳим таркибий қисмларидан бири. У молия бозорининг бир қисми бўлиш билан бирга жамғармаларни тўплайдиган ва кейинчалик иқтисодиётга инвестициялаш ҳамда унинг ишлаб чиқариш қувватини такомиллаштириш учун уларни молия активларига айлантирадиган канал вазифасини ўтайди. Қимматли қоғозлар бозори банк кредити тизимини тўлдиради ва у билан ўзаро муносабатда бўлади. Тижорат банклари, одатда, кредитни 1 йилдан кўп муддатга бермайди, қимматли қоғозлар бозори эса ишлаб чиқарувчиларга анча кўп миқдордаги пул маблағларини амалда исталган муддатга ҳамда банк кредитига нисбатан фокдалироқ шартларда жалб қилишга имкон беради.

Молия бозори иқтисодиётда марказий уринни эгаллайди чунки иқтисодиётнинг барча субъектлари молия бозори билан ўзвий боғлиқдир.

Иқтисодиётни асосий тўртта субъектга бўлиб урганиш иқтисодёт назариясида таъқитланган. Бу субъектлар секторларга куйидагилар киради:

- Уй хужалиги
- Фирмалар
- Давлат (мауссасалари)
- Бозор.

Банк - тижорат ташкилоти бўлиб, юридик ва жисмоний шахслардан омонатларни қабул қилиш, олинган маблағлардан ўз rischi остида кредитлаш ва инвестициялаш, шунингдек, молиявий тўловларни амалга ошириш буйича фаолият юритадиган юридик шахсдир.

Ўзбекистонда банклар фаолияти, жумладан, уларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолияти Ўзбекистон Республикасининг "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида" ҳамда "Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида"ги Қонунлари билан тартибга солинади. Бизнинг давлатимизда,

кўпгина ривожланган давлатлардаги каби, икки поғонали банк тизими мавжуд бўлиб, уни Марказий банк бошқариб туради (биринчи поғона).

- Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида тутган алоҳида мавқеи шундан иборатки, улар бошқа хўжалик юритувчи субъектлардан фарқли равишда, ушбу бозор қатнашчиси сифатида бир вақтнинг ўзида бир неча вазифаларда, хусусан: акциялар, депозитлар ва омонат (жамғарма) сертификатлар ҳамда банк векселлари эмитентлари сифатида; бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ва давлат қимматли қоғозларини сотиб олувчи сармоядорлар сифатида;

- ўз мижозларига маслахатлар берадиган, депозитар операцияларини бажарувчи, қимматли қоғозларга инвестициялар қилиш учун уларга берилган қимматли қоғозлар ва пул маблағларини бошқариш бўйича хизматлар кўрсатадиган инвестиция муассасалари ва х.к. сифатида қатнашиши мумкин.

Мижозларнинг қимматли қоғозлари портфелини бошқариш бўйича банклар томонидан кўрсатиладиган хизматлар уларга катта даромад келтиради. Мижозларнинг хохиши бўйича уларнинг пуллари хавфли ёки нисбатан ишончли қимматли қоғозларга қўйилма қилинади. Бунда банклар ўзаро қаттиқ рақобатни бошдан кечиришига тўғри келади, чунки мижозлар бир вақтнинг ўзида бир неча банкларга бундай операцияларни бажаришни топшириши, кейинчалик эса, маблағлари энг кўп самара берадиган битта банкни танлаб олишлари мумкин. Қимматли қоғозлар билан операцияларни амалга ошириш вақтида уларни сақлаш ва уларга бўлган ҳуқуқ ҳисобини юритиш мақсадида банклар ўз депозитарийларини яратади. Улар бевосита банкларда (одатда, ерости хоналарда, мижозларнинг бойликлари сақланадиган махсус сейфлар турадиган омборларда) жойлашган. Банк депозитарийлари қимматли қоғозларни нақд ва нақд бўлмаган шаклларда, компьютер тизимларида электрон шаклдаги ёзувлар воситасида сақлайди. Банклар, шунингдек, қимматли қоғозлар учун ҳисоб китоблар бўйича ихтисослаштирилган ташкилотлар вазифасини бажариши ҳам мумкин.

Банклар томонидан инвестиция муассасаларининг таъсис этилиши алоҳида аҳамият касб этади, улар орқали қимматли қоғозлар бозорида бира тўла бир неча йўналишлар бўйича иш олиб борилади.

Тижорат банкларининг мамлакат қимматли қоғозлар бозорининг шаклланишига ортиб бораётан эътибори, миллий иқтисодиётнинг инвестицияларга бўлган тобора ўсиб боровчи эҳтиёжлари билан ўзвий боғлиқдир, чунки уларсиз ижтимоий ишлаб чиқаришни чуқур қайта қуриш, экспорт салоҳиятини ўстириш ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш мумкин эмас.

Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида фаоллашувининг муҳим омили-уларнинг устав ва айланма фондларига ўз қимматли қоғозлари эмиссияси асосида қўшимча ресурсларни жалб этишда эҳтиёжнинг кучайиб бораётганидир.

Тижорат банкларининг мамлакатимиз қимматли қоғозлар бозорида тутган алоҳида мавқеи шундан иборатки, улар бошқа хужалик юритувчи субъектлардан фаркли равишда, ушбу бозорнинг малакали иштирокчиси сифатида бир вақтнинг ўзида бир неча хилдаги вазифаларни бажариши мумкин. Бу вазифалар қуйидагилардан иборат:

- қимматли қоғозларнинг акциялар, депозит жамгарма сертификатлари, депозит сертификатлари ва банк векселларини муомалага чиқарувчи эмитентлар сифатида;

- ўз миждозларига қимматли қоғозлар бозорига доир маслаҳатлар, улар учун реестр юритувчи ва депозитар операцияларни бажарувчи сифатида:

- иқтисодиётнинг бошқа хужалик юритувчи субъектлари ва давлатнинг қимматли қоғозларининг (давлат қисқа муддатли облигациялари ва давлат урта муддатли облигациялари) сотиб олувчи сармоядорлар сифатида;

- ўз миждозларига қимматли қоғозларга инвестициялар қилиш учун уларга берилган қимматли қоғозлар ва пул маблағларини бошқариш бўйича

хизматлар кўрсатадиган инвестиция институти сифатида қатнашиши мумкин.

Бир вақтнинг ўзида тижорат банклари қимматли қоғозларбозорининг умумий инфратузилмасини таркибий қисмидир ва ушбу вазифада уларнинг роли нихоятда катта, чунки амалиётда қимматли қоғозларбозорининг ҳар бир иштирокчиси тижорат банкининг хизматисиз иш олиб бора олмайди. Чунки тижорат банки уларнинг ҳисоб-китоб раками ва бошқа ҳисобракамини очади, уларда пул маблағларини, шу жумладан қимматли қоғозларбилан боглик операцияларини амалга ошириладиган маблағларни саклайди.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига асосан тижорат банклари ўзларини миждозлари томонидан вексель ёзилаётган вақтда ушбу вексель топшириқномасини (аваль) бериш йули билан вексель муомаласини назорат қилиши лозим. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки мамлакат банк тизимидаги депозит сертификатлари ва депозит-жамгарма (омонат) сертификатлари ҳамда тижорат банклари векселларини муомалага чиқариш, муомалада бўлишини назорат қилиш ҳамда муомаладан чиқариш учун жавобгарликни олиб борар экан, у мамлакат фонд бозорини малакали иштирокчиси сифатида фонд бозорининг фаолиятини мувофиқлаштириш ва тартибга солиш тизимининг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади.

Тижорат банкларининг молия ва қимматли қоғозлар бозорида иштирок этиш мақсадлари, Қайд этиб ўтилганидек, қимматли қоғозлар бозорининг барча қатнашчилари орасида банклар шу билан фарқланадики, улар бир вақтнинг ўзида фонд бозорининг Қонунчилик билан рухсат берилган деярли барча молиявий воситаларида: акция, облигация, депозит сертификатлари ва векселларда эмитентлар сифатида қатнашиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси банк тизимида фаолият кўрсатаётган тижорат банкларининг миллий фонд бозорида иштирок этишининг бош мақсадлари қуйидагилардан иборат:

-банк фаолияти асосий турларини амалга ошириш учун юридик ва жисмоний шахсларнинг вақтинча буш турган пул маблағларини жалб этиш (ўз пассивларини шакллантириш);

-турли қимматли қоғозларга ўз маблағларини инвестициялашдан тушадиган даромадни олиш (актив операциялар);

-фонд бозорида қимматли қоғозлар билан боғлиқ операцияларни амалга ошириш бўйича ўз мижозларига кўрсатиладиган хизматлардан даромад олиш (депозитарий хизмати);

-фонд бозорида муваффақиятли фаолият олиб бориш асосида ўз нуфўзини ошириш ва янги мижозларни ўзларига жалб қилиш;

-эмитент муомалага чиқарган акциялар назорат пакетини сотиб олиш йули билан турли тижорат банклари ва бошқа акциядорлик жамиятлар фаолиятини олиб боришни бошқариш ва назорат этиш ҳукукини олиш;

-фонд бозорида мижозлар, рақобатчилар, бозор конъюктураси (қимматли қоғозларга бўлган талаб ва таклиф ҳолати), нархлар котиировкаси тўғрисида тулик ҳаққоний ва тезкор маълумотлар олиш.

Банклар фаолиятида ўз шахсий облигацияларини муомалага чиқариш билан боғлиқ бўлган иш катта ўрин тутди. Ўзбекистонда, хусусан, банкларнинг аксарият кўпчилик қисми акциядорлик жамияти мақомига эга бўлиб, бу ҳол устав фондларини шакллантириш учун авваламбор ушбу қимматли қоғозларнинг муомалага чиқарилишини кўзда тутди.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг талабига кўра, 2007-йил 1-январдан бошлаб тижорат банклари устав капиталининг етарлилигига қўйиладиган талаблар оширилди: Хорижий сармоя ва акциядорлик банклари учун – 5 млн. АҚШ долларигача, хусусий банклар учун эса – 2,5 млн АҚШ долларигача (сўм эквивалентида) етказилди.

Ҳар бир банк эмиссия сиёсати (қимматли қоғозларни чиқариш) тўғрисида ишлаб чиқилган ва Банк кенгаши томонидан тасдиқланган

низомига эга бўлиши керак, унда мажбурий тартибда қўйидаги масалалар акс эттирилган бўлиши лозим:

1) банк эмиссия фаолиятининг стратегияси ва мақсадлари (устав капиталини шакллантириш, ликвидликни қўллаб-қувватлаш, қарз маблағларини жалб этиш);

2) банк томонидан чиқарилиши режалаштирилаётган қимматли қоғозлар тури ва хиллари, эмиссия муддатлари;

3) қимматли қоғозлар ликвидлилиги ва айланишини қўллаб-қувватлаш;

4) қарз мажбуриятларининг ўз вақтида тўланишини таъминлаш.

Тижорат банкларининг ўз акцияларини чиқариш ва уларни очик бозорда жойлаштиришдан манфаатдорлиги бир қанча шарт-шароитлар билан изоҳланади. Энг аввало бу-банк пасивларини шакллантириш заруриятидир. Ўз капиталларини доимий равишда қадрсизлантириб турадиган инфляция, банкларнинг ўзоқ муддатли депозитларни жалб этиш имкониятидан махрум қилади. Шу сабабли нисбатан ўзоқ муддатли қўйилмаларни амалга ошириш учун банклар ўсиб бораётган миқдорларда ўз капиталидан фойдаланишига тўғри келади. Яна шуни қайд этиш керакки, тижорат банклари томонидан устав сармоясини кўпайтириш ва қўшимча акцияларни чиқариш, қайта тузилмавий ўзгаришлар қилиш-акциядорларнинг улушини ўзгартириш учун фойдаланилади. Нихоят, илгари қайд этилганидек, тижорат банки устав сармоясининг энг кичик миқдorigа қўйиладиган талаблар, шунингдек, тегишли тартибга солиб турувчи ташкилотлар (Вазирлар Махкамаси, Марказий банк) томонидан банклар учун белгиланган иқтисодий меъёрлар мавжуд бўлиб, уларга риоя этиш шартдир.

Қимматли қоғозлар эмиссияси проспектини тайёрлаш. Қимматли қоғозлар эмиссияси проспекти банк бошқаруви томонидан тайёрланиб, унинг раиси ва бош бухгалтери томонидан имзоланади. Эмиссия проспектида банк, унинг молиявий аҳволи ҳамда бўлғуси қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисидаги маълумотлар (қимматли қоғозлар тўғрисида умумий

маълумотлар, уларни тарқатиш шартлари ва тартиби, қимматли қоғозларни чиқариш ҳисоб-китоб шартларига оид маълумотлар, қимматли қоғозлар бўйича дивидендлар ёки фоизларни олишга тегишли маълумотлар) акс эттирилади.

Қимматли қоғозлар ва эмиссия проспектини чиқаришни рўйхатдан ўтказиш операцияси эмитент-банк Қонунчиликда белгиланган тартибда ваколатли давлат органи бўлмиш Давлат Мулк Кумитаси қошидаги “Қимматли қоғозлар бозорини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш Маркази” орқали амалга оширади.

Эмиссия проспектини нашр этиш ва қимматли қоғозлар чиқариш тўғрисидаги хабарни оммавий ахборот воситаларида чоп этиш Бунинг учун эмитент-банк, одатда, проспектни алоҳида рисола(брошюра) шаклида, кўпчилик харидорларни хабардор қилиш учун етарлича миқдорда нашр эттиради.

Қимматли қоғозларни сотиш. Эмитент-банк қимматли қоғозларни чиқаришни рўйхатдан ўтказиб, эмиссия проспекти ва қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисидаги хабарни тарқатганидан кейингина уларни сотишни бошлаши мумкин. Эмиссия проспекти рўйхатдан ўтказилмагунига қадар ўз қимматли қоғозларини реклама қилиш ман этилади. Акцияларни жойлаштириш харидор билан тузилган муайян миқдордаги акцияларни олди-сотди шартномасига асосан сўмларга сотиш йўли билан амалга оширилиши мумкин. Бунда банк воситачилар-брокерлик фирмалари билан махсус воситачилик ва топшириқ шартномалари тузиб, уларнинг хизматидан фойдаланиши мумкин. Сотилган акцияларнинг сони чиқарилиши мўлжалланган ва рўйхатга олиш хужжатларида кўрсатилган акциялар сонидан ошмаслиги шарт.

Қимматли қоғозларни чиқариш якунларини рўйхатдан ўтказиш. Бу жараён қимматли қоғозларни сотиш тугалланганидан кейин амалга оширилади. Банк сотув натижаларини таҳлил қилади ва қимматли

қоғозларни чиқариш якунлари тўғрисида ҳисобот тузади, бу ҳисобот раҳбарият томонидан имзоланиб, банк муҳри билан мустаҳкамланади (тасдиқланади) ва рўйхатга олувчи органга тақдим этилади. Ушбу орган қимматли қоғозларни чиқариш якунлари тўғрисидаги ҳисоботни кўриб чиқиши лозим, агар бу органнинг эътирозлари бўлмаса, ҳисобот ва якунни рўйхатга қайд этади. Борди-ю, рўйхатдан ўтказувчи орган банкка ҳисоботни рўйхатга олишни рад этса, у эмитентга бу ҳақда хат орқали маълум қилиши лозим. Хатда рад этишнинг сабаблари (масалан, қимматли қоғозларни чиқариш жараёнида амалдаги Қонунчилик, банк қоидалари, йўриқномалари бузилгани, ҳисобот ўз вақтида тақдим этилмагани) аниқ кўрсатилган бўлиши керак.

Тижорат банклари Ўзбекистоннинг қимматли қоғозлар бозорида асосий ролни ўйнамоқда. Ўзбекистон банк тизими универсал бўлганлиги туфайли уларга фонд бозорида профессионал иштирокчидан то эмитентгача бўлган хама функцияларни бажариш ҳуқуқи берилган.

Тошкент РФБ листингининг энг юқори – «А» тоифасига 6 та акциядорлик жамияти киритилган бўлиб, уларнинг хаммаси банклар: «Ўзсаноатқурилишбанк», «Қишлоқ қурилиш банк», «Агробанк», «Ипотекабанк», «Ипак йўли» банки, «Ҳамкорбанк».

Тошкент РФБнинг расмий биржа бюллетени тўғрисидаги Низомга мувофиқ, эмитентни расмий биржа листингига киритиш учун қуйидагилар зарур:

- қимматли қоғозлар наشري қимматли қоғозлар бозори тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ Марказда давлат рўйхатидан ўтказилган бўлиши;
- таъсис ҳужжатларида ва нашр тўғрисидаги қарорда акцияларнинг эркин муомала қилиши учун чекловлар бўлмаслиги;
- эмитент қонун ҳужжатларига мувофиқ ахборотни ошкор қилиши;
- эмитент устав фондининг миқдори камида 500 млн. сўм бўлиши;

- акциядорлар 50 тадан ортиқ бўлиши;
- эмитентнинг фаолияти камида охириги 2 йил мобайнида зарарсиз бўлиши керак.

Расмий биржа листингининг «А» тоифаси эмитенлари қўшимча равишда қуйидаги талабларга мувофиқ бўлиши зарур – биржа савдоларида эмитентнинг акциялари бўйича битимлар ҳажми камида:

1) акциядорлик-тижорат банклари учун битта календар чоракда 5 млн. сўмни;

2) қолган эмитентлар учун битта календар чоракда 1 млн. сўмни ташкил этиши шарт.

Энди эса «А» тоифасига кирган тижорат банкларининг 2010 йил 1 январ ҳолатига молиявий аҳволини кўриб ўтсак.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси банк тизимида барча мулкчилик шаклидаги, 3 та давлат мулкчилигидаги банклар, 10 та акциядорлик тижорат мулкчилигидаги банклар, 5 та хорижий сармоя иштирокидаги банклар ва 10 та хусусий банклар фаолият кўрсатиб келмоқда.

Иктисодиётнинг бозор муносабатларига босқичма-босқич утиш даврида тижорат банклари бошқа хужалик юритувчи субъектлар уртасида қимматли қоғозларбозорида фаолият кўрсатиш учун энг қулай шарт-шароитларини имкониятига эга бўлди ва ҳозир ҳам ана шундай шарт-шароитлар имкониятига эгадир. Ушбу шарт-шароитлар қуйидалардан иборат:

-биринчидан, анъана бўйича тижорат банкларида фонд бозори моҳияти тўғрисида тула тасаввурга эга бўлган юқори малакали мутахассислар фаолият кўрсатади;

-иккинчидан, тижорат банклари тўғрисидаги амал қилаётган қонунчиликнинг ўзи тижорат банки фаолиятини акциядорлик жамияти, яъни муомалага турли қимматли қозғаларни ва энг аввало акцияларни чиқариб

турувчи эмитент сифатида тартибга солиб туради. Шунини таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда биринчи йирик эмитентлар бўлиб акциядорлик жамиятлари айнан шу тижорат банклари ҳисобланади;

-учинчидан одатдаги корхона ва ташкилотлар билан таккослаб қурилганда, тижорат банклари катта миқдорда ўз маблағлари ва жалб этилган ресурсларни туплаганлар, улар ўз навбатида мамлакатимиз фонд бозорида йирик сармоядор (инвестор) сифатида қатнашиш учун керакли даражада шарт-шароитлар яратади;

-туртинчидан, Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилиги тижорат банкларининг қимматли қўғозларбозоридаги олиб борадиган фаолиятини бирон бир тарзда (масалан АКШ даги Глас-Стигал қонунига асосан) чекланмаган ва айна вақтда тижорат банклари ўз мижозларининг молиявий-хужалик фаолияти тўғрисида энг керакли маълумотларга эга бўлган, бу эса уларга бундай маълумотларни олишга ҳукуки чекланган одатдаги сармоядорлар олдида катта имтиёзлар беради.

2008 йил март ойи бошларида Қимматли қўғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш маркази томонидан «Капиталбанк» АТБ субординацияланган облигацияларининг биринчи наشري рўйхатга олинди.

Нашр облигацияларининг серияси ва шакли: эгасининг номи ёзилган, нақд пулсиз шаклдаги фоизли субординацияланган облигацияларининг сони – 2 500 дона.

Нашр бита облигациясининг номинал қиймати 1 000 000 сўм. Нашрнинг умумий ҳажми (номинал қиймат бўйича) 2 500 000 000 сўмни ташкил этади. Облигацияларнинг муомала муддати – жойлаштириш бошланган санадан эътиборан 3 640 кун, жойлаштириш муддати – Ушбу эмиссия проспекти давлат рўйхатига олинган пайдан бошлаб, кўпи билан 90 кун.

Облигациялар бўйича фоиз: Қайта молиялаштириш ставкаси+2%. Фоиз тўловлари ҳар чоракда бир марта оралиқ тўловлар сифатида амалга оширилади.

Облигациялар Ўзбекистон Республикасининг резидентлари бўлмиш юридик шахслар ўртасида жойлаштирилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги қонунига мувофиқ тижорат банклари фонд бозорида қимматли қоғозлар билан актив ва пассив операцияларни амалга ошириши ҳамда профессионал иштирокчи сифатида фаолият юритиши мумкин. Бўларга қуйидаги фаолиятлар киради;

- қимматли қоғозларни эмиссия қилиш;
- брокерлик хизмати;
- дилерлик операциялари;
- депозитарий хизматлари;
- қимматли қоғозлар бўйича ҳисоб-клиринг хизмати;
- қимматли қоғозларнинг номинал сакловчиси;
- траст операцияларини бажариш;
- маслаҳат ва бошқа хизматларни бажариш.

Қимматли қоғозлар бозоридаги сиёсатнинг юргазилишига боғлиқ ҳолда тижорат банклари у ёки бу муомалаларни танлаб, ўзларининг фаолият йуналишларини белгилаб оладилар. Банклар фонд бозори конъюктурасининг ўзгаришига қараб, ўзларининг фаолият сиёсатини танлайдилар ва унинг доирасида, юқорида санаб утилган фаолият турларини комбинациялаш асосида самарали иш олиб борадилар.

Юқорида айтилганлардан келиб чиққан ҳолда биз қимматли қоғозлар бозорида тижорат банкларининг фаолиятини давлат ва ўз-ўзини мувофиқлаштирқвчи ташкилотлар, ҳамда банкларнинг бошқарув органлари томонидан самарали тартибга солишни янада такомиллаштириш масалаларини долзарб масалалардан бири деб ҳисоблаймиз.

1.3 Қимматли қоғозлар бозорида банк тизимининг тутган ўрни ва роли

Ўзбекистонда молия бозори модели аралаш (гибрид, қўшма) моделга мансуб бўлиб, ўзида англо-саксон, континентал (Германча) ва Япон моделлари элементларини маълум даражада мужассамлаштирган. Унинг хусусияти шундаки, унда ҳозирча на банкларнинг, на молия институтларининг, инвестиция институтлари, суғурта ташкилотлари, фондлар, на институционал инвесторларнинг, на майда чакана инвесторларнинг алоҳида устунлиги кузатилмайди. Алоҳида сегментларга пул, валюталар, корпоратив ва давлат қимматли қоғозлари, суғурта инструментлари, кредит ва банкларнинг бошқа инструментлари бозорларига эга бўлиб, улар ҳозирда бир-бири билан тўлиқ боғлиқ эмас ва ҳар бири турли ваколатли давлат органлар томонидан алоҳида тартиблаштирилади.

Ҳозирда ҳар қандай ўтиш иқтисодиётига мансуб мамлакатлар сингари Ўзбекистон учун асосий муаммолар – ишлаб чиқаришни модернизациялаштириш, инвестицияларни жалаб қилиш ва индустриал ўсишни таъминлашдир. Бу муаммоларни ечишда миллий молия бозори бирмунча қийинчиликларга муаммоларга дуч келмоқда. Компаниялар ва банкларда эмиссион, фойзли даромадлар ва инвестицион сиёсатларида номуаносибликларни кузатиш мумкин. Банклар, компаниялар ва суғурта ташкилотларининг мөъвий ҳолати қониқарли ва барқарор эмас, рисклилиқ ва волатиллиқ даражаси юқори.

Қимматли қоғозлар бозорида (ҚҚБ) ҳозирча муддатли инструментлар деривативлар, муниципал, ипотека ва бошқа турдаги тижорат қоғозлари жумладан; векселлар сегментлари тўлиқ шаклланмаган. IPO механизми йўқ. Давлат қимматли қоғозлари муомаласи Республика Валюта биржасида амалга оширилади. Пул, валюта ва банклараро кредитлар бозорлари банклар

секторида фаолият кўрсатади. Қимматли қоғозлар бозори ҳажмининг ЯИМга нисбати капитализация суръати кичик бўлиб, унинг даражаси ялпи ички инвестициялар (ЯИИ) ҳажмидан анча кам⁵. Реал секторнинг пул ресурсларига бўлган талаби асосий капиталга қилинган ички ва бевосита яъни тўғридан-тўғри жал қилинган инвестициялар ҳисобига қондирилмоқда. Бунда кичик бизнеснинг ЯИМ ичдаги салмоғи ошиб бормоқда. Акциялар бўйича дивидендлар фоизи ва облигациялар бўйича фоиз ставкаси йилдан йилга пасайиш тенденциясига эга. Акцияларнинг бирламчи ва икқиламчи бозорларининг нисбати тахминан бир-бирига яқин. Акциялар ва облигацияларнинг икқиламчи бозорлари спекулятив характерга эга эмас. Спекулятив портфел инвесторлар шаклланмаган бўлиб, асосан стратегик портфел инвесторлар мавжуд.

Айтиш жоизки, Ўзбекистон банк тизими қуйидаги босқичларни бошидан кечирган.

Биринчи босқич, 1991-1993 йиллар: икки поғонали банк тизими шакллантирилди.

Иккинчи босқич, 1994-1997 йиллар: тармоқ банклари тузилди.

Учинчи босқич, 1998-2000 йиллар: хусусий банклар тузилди ва корпоратив бошқарув механизми шакллантирилди.

Тўртинчи босқич, 2001 ва ҳозирги даврда (2009 йил): банк тизимидаги ислохотлар чуқурлаштирилди.

Мамлакат кредит тизимининг марказий буғини эмиссион банк бўлиб, давлат унга монопол равишда муомалага пул чиқариш ҳукукини берган. Эмиссия банки бошқа банкларни кредитлаш билан шуғулланади ва шу маънода у банклар банкидир. Ўзбекистонда бу вазифаларни Марказий банк бажаради. Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1995 йил

⁵ Шоҳаъзамий Ш.Ш. Рынок ценных бумаг Узбекистана: состояние и факторы развития.//Журнал «Рынок, деньги и кредит», №3(118), 2007.-с.41-43.

21 декабрда кабул қилинган "Ўзбекистон Республикаси Марказий банки туърисида"ги Қонунга биноан олиб боради. Қонунга кура, Марказий банк давлатнинг бош банкидир. У давлатни бошқариш ижрочи органларидан мустақил бўлиб, юридик шахс ҳисобланади ва давлатнинг мутлоқ мулкидир. Марказий банк раисини мамлакат Президентининг такдимига кура Олий Мажлис тайинлайди ва озод этади. Олий мажлис банкнинг йиллик ҳисоботи ва аудиторлик ҳулосасини ҳам куриб чиқади ва тасдиқлайди. Марказий банк ўз сарф-харажатларини ўз даромадлари ҳисобидан амалга оширади ва иктисодий жихатдан мустақил муассасадир. Давлат Марказий банкнинг мажбуриятлари юзасидан, Марказий банк эса давлатнинг мажбуриятлари юзасидан жавобгар эмас. Марказий банкнинг бош мақсади миллий валютанинг барқарорлигини тахминлаш ҳисобланади. Шу мақсадда қуйидаги вазифаларни ҳал этади:

- монетар сиёсатни ҳамда валютани тартибга солиш соҳасидаги сиёсатни шакллантиради, кабул қилади ва амалга оширади;

- банклар фаолиятини тартибга солади ва назорат қилади;

- миллий ҳисоб-китоб тизимини ташкил этади ва тахминлайди;

- расмий олтин-валюта резервларини сақлайди ва тасарруф этади.

- давлат бюджетининг касса ижросини Молия вазирлиги билан биргаликда ташкил этади.

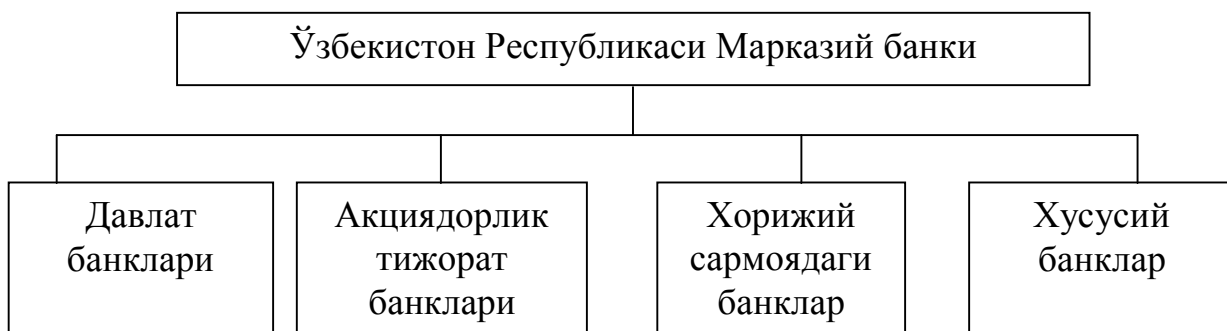
Марказий банк тижорат банкларига жалб этилган ресурслар буйича мажбурий резервларнинг энг кам миқдорини белгилаш (тижорат банклари томонидан жалб этилган ресурсларнинг бир қисми мажбурий тарзда Марказий банкда сақланиши), қайта молиялаш ставкаларини (тижорат банкларини қувватлаш учун Марказий банк берадиган қисқа муддатли кредитлар буйича фоиз даражалари) урнатиш, иктисодий нормативларни белгилаш, қимматбаҳо қўозлар билан операциялар утказиш орқали иктисодиётни пул-кредит дастаклари воситасида тартибга солади. Тижорат

банкларини очиш, руйхатга олиш, фаолиятини лицензиялашда ҳам Марказий банк муҳим урин эгаллайди.

Марказий банк учун тақикланган фаолият турлари:

- молиявий ёрдам кўрсатиш билан шугулланиш;
- тижорат фаолияти билан шугулланиш;

-Марказий банк фаолият юритишини тахминловчи корхона ва ташкилотларни тузишда иштирок этишни истисно этганда, банклар ва бошқа юридик шахслар капиталида қатнашишга ҳақли эмас. Марказий банк ва унинг муассасалари соликлар, туловлар, йигимлар ва бошқалардан озод қилинади.

1.1-расм Ўзбекистон Республикаси ҳозирги замон банк тизими⁶

Тижорат банкларининг асосий функциялари ва операциялари. Банкларнинг муҳим функцияларидан бири бу - кредитлаш жараёнидан воситачилик қилишдан иборатдир. Унинг мазмуни шундан иборатки, корхоналарнинг фондларини такрор ишлаб чиқариш жараёнида ва аҳоли даромадларининг буш турган маблағларини қайта тақсимлаш билан ифодаланади.

Банкларнинг иккинчи вазифаси - ҳужаликда жамғарилишни рағбатлантиришдир.

Учинчи функцияси бу - мустақил ҳужалик юритувчи субъектлар уртасида туловларни амалга оширишдаги воситачиликдир.

⁶ Матн асосида муаллиф томонидан тузилди.

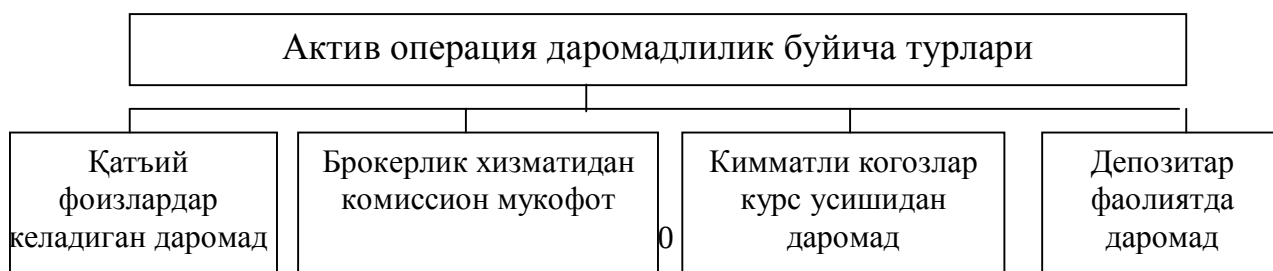
Банклар ўз фаолиятлари давомида қуйидаги операцияларни амалга оширадилар:

- жисмоний ва юридик шахсларнинг, шу жумладан, вақил банкларнинг счётларини очиш ва юритиш, счётлар бўйича ҳисоб-китоб қилиш ;
- омонатларни жалб этиш;
- кредитларни қайтарилиши, фоизлилиги, муддатлилиги шарти билан ўз маблағлари ва жалб этилган маблағлар ҳисобидан кредит бериш.

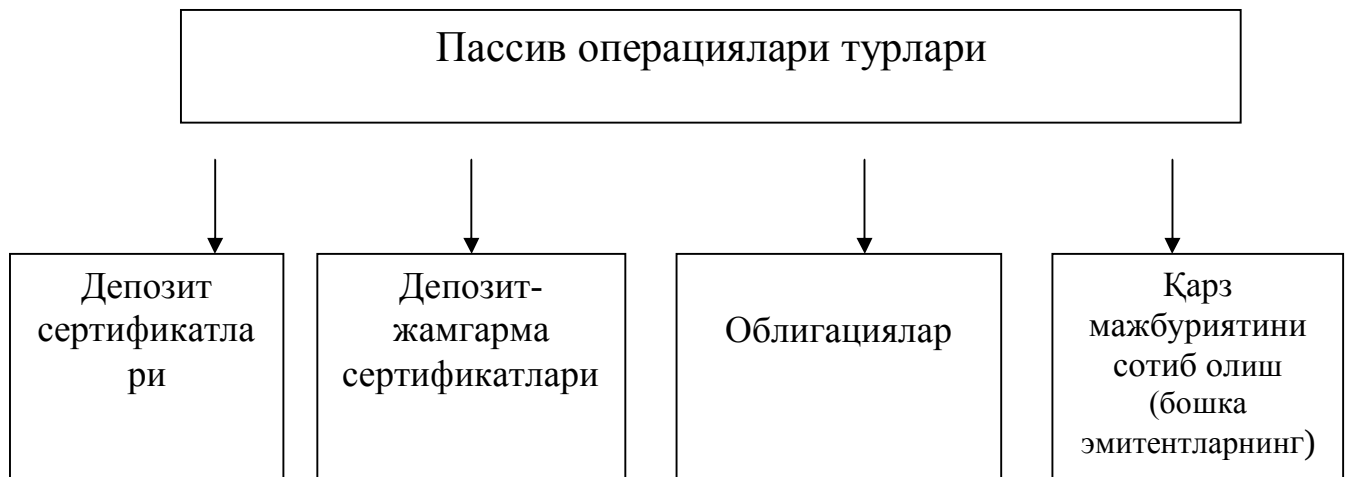
Бундан ташқари, тижорат банклари бошқа турдаги операцияларни ҳам амалга оширишлари мумкин, чунки:

- маблағ эгасини топшириги билан (тузилган шартнома асосида) унинг пул маблағларини бошқариш;
- чет эл валютасини нақд пул ва нақд бўлмаган пул шаклларида юридик ҳамда жисмоний шахслардан сотиб олиш ва уларга сотиш;
- пул маблағлари, векселлар, тулов ва ҳисоб-китоб ҳужжатларини инкассация қилиш;
- учинчи шахслар номидан мажбуриятларнинг бажарилишини назарда тутувчи кафолатлар бериш;
- учинчи шахслардан мажбуриятларининг бажарилишини талаб қилиш ҳуқуқини олиш;
- қимматбаҳо коёзлар чиқариш, харид қилиш , сотиш, ҳисобини юритиш, уларни сақлаш , шартнома асосида уларни бошқариш ва бошқалар;
- банк фаолияти юзасидан маслаҳат ва ахборот хизмати кўрсатиш;
- молиявий лизинг;

ҳалқаро банк амалиётига мувофиқ лицензияда кўрсатилган бошқа операциялар.

**1.2-расм. Актив операцияларининг даромадларга қараб
таснифланиши⁷**

**1.3-расм. Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан пассив
операциялари⁸**

Маълумот олиш учун қўйидаги манбалардан фойдаланилади:

- Компаниянинг йиллик ва чораклик ҳисоботлари;
- Компания ўғрисидаги босмодан чиқарилган маълумотлари;
- Акционерларнинг йиғилишида омма учун тақдим қилинган маълумотлар;
- Иختисослашган ташкилотларнинг ва боғшқа фонд бозори иштирокчиларини томонидан олиб Ёрилган тадқиқотлар натижалари.

Ўрта ва ўзоқ муддатли операцияларни таҳлил қилишда фундаментал таҳлилдан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир, нархларнинг жорий динамикасини таҳлил қилишда бу усулнинг самараси кам.

⁷ Матн асосида муаллиф томонидан тузилди

⁸

Техник таҳлил нархлар динамикасини уч хил бозор омили таъсирларини аниқлаш орқали урганиб чиқади, улар қимматли қоғозларнинг нархи, хажми ва уларга бўлган талаб. Бу омиллар орасида энг асосий урганиладигани бу қимматли қоғозларнинг нархи бўлиб қолганлари нархларнинг ўзгариши тўғрилигини баҳолашда фойдаланилади. Жуда қисқа операцияларни олиб боришда техник таҳлилдан фойдаланилади. Бозордаги хоҳлаган иштирокчилар учун техник таҳлил қилиш учун ахборот манбалари мавжуд, лекин фундаментал таҳлил қилиш учу насосан банкларгина маълумотларга эга бўладилар, чунки уларда мижозлари тўғрисидаги маълумотлар базаси катта бўлади.

Депозитли муассасаларнинг умумий хусусияти шундан иборатки, улар чек ёки жамгарма ҳисобваракаларини очиш йули билан маблағларни жалб қилади ҳамда улардан турли хил қарзлар бериш: ҳукумат ва корпорацияларнинг кредитли гарови ва қимматли қоғозларни олишда фойдаланади. Депозит молия муассасалари иккита катта тоифага бўлинади: тижорат банклари ва банк бўлмаган депозит муассасалар

Тижорат банклар депозит туридаги бир қадар кучли ташкилотлар ҳисобланади. Уларнинг пассивлари асосан жорий омонатлар ва жамгарма ҳисобваракаларидан ташкил топди. Активлар одатда турли хил молия активлари уртасида (қимматли қоғозларнинг турли қуринишлари уртасида) барабар таксимланади.

Юқорида таъкидлаб утилганидек, тижорат банклари омонатчиларнинг молия маблағларини жалб этади ҳамда уларни қарз бериш, кредитлар ва ўз номларидан қимматли қоғозларни сотиб олишда фойдаланади.

1.1-Жадвал

Банк балансининг тузилиши⁹

Активлар	Пассивлар
1.Пул маблағлари	1.Банк фондлари ва фойдаланилмаган

⁹ Тижорат банклари баланслари асосида муаллиф томонидан тузилди.

а) кассада б) вақиллик ҳисобварагида в) мажбурий захира фонди 2.Валюта ва қимматли қоғозлар а) валюта б) векселлар в) ҳукуматнинг қимматли коғозлари г) бошқа турдаги қимматли қоғозлар 3. Банк ссудалари а) қисқа муддатли б) ўзок муддатли в) кредитлар буйича муддати утиб кетган қарзлар г) кредитлар буйича муддати утиб кетган фоизлар д) бошқа банкларга берилган кредитлар е) филиалларга берилган кредит ресурслари 4. Корхонанинг устав капиталига қўйилмалар 5.Асосий воситалар 6. Бошқа активлар	фойда а) устав фонди б) захира фонди в) бошқа фондлар г) фойдаланилмаган фойда 2.Жалб қилинган маблағлар а) ҳисоб -китоб вараги ва жорий ҳисобваракидаги маблағларнинг қолдиқлари б) капитал қўйилмалар ҳисобваракидаги маблағларнинг қолдиқлари в) бюджет маблағларнинг қолдиқлари г) омонатлар д) депозитлар е) бошқа пассивлар 3. Харид маблағлари а) марказлаштирилган кредит ресурслари б) кредит ресурслари аукционлари орқали эриштирилган маблағлар в) икки томонлама шартнома асосида эриштирилган маблағлар
---	--

Омонатчилар - алоҳида шахслар ёки корхоналар, фирмалар ёхуд ташкилотлар бўлиб, маблағларнинг эгаси ҳисобланади, улар ўз маблағларини банкларга чек ва жамгарма ҳисобваракалари, муддатли омонатлар ва бошқа хил молия воситалари шаклида «топшириш»ни расмийлаштирган ҳолда вақтинча фойдаланиш учун тақдим этадилар. Банк нуқтаи назаридан қараганда, мана шу ҳисоб варакалари ва омонатларнинг барчаси қарз мажбуриятлари ҳисобланади, чунки улар буйича банк ўз омонатчиларидан «қарздор» саналади. Шунинг учун ҳам у банк балансининг пассив қисмига тегишли, бу ерда фаолиятнинг турли йўналишлари буйича банкнинг ҳамма қарзлари рўйхати берилади,

Шулар билан бир каторда банк ўзига карашли акциядорлик маблағини ҳам кушиб, жалб қилинган маблағларни турли активлар ёки фаолият юритувчилар уртасида жойлаштиради, шунинг учун ҳам улар банк балансининг актив кисмида акс эттирилган.

Такдим этилган баланс банклар активлари ва пассивлари таркиби ҳамда тузилишини тасвирлашнинг умумий кабул қилинган андозаси ҳисобланади. Баланс уларнинг маълум муддат ичидаги ҳолатини кайд этади, яъни баланс - иктисодий субъект молиявий аҳолининг бир лахзалик тавсифидир. Масалан, айтайлик 1995 йил 1 январга тайёрланган балансдан банкнинг 1994 йилда омонатчиларнинг жалб қилинган маблағларини нақадар муваффақият билан жойлаштирилганини ёки бу маблағлар куйилган қимматли коғозларнинг энг макбул таркибий тузилиши куп жихатдан унинг кейинги йиллардаги ҳаётга кодирлиги ҳамда ликвидлигини белгилаб куйганини куриш мумкин.

Мамлакатимизда иктисодиётнинг бозор моделига утиш муносабати билан янги банкларни шакллантириш масаласи кескин даражада кундаланг бўлиб туради. Бугунги кунда республика ҳудудида мулкчиликнинг турли шаклдаги 30 дан зиёд тижорат банки фаолият кўрсатмокда. Шулардан факат учтаси давлат мулки ҳисобланади: Ташки иктисодий фаолият миллий банки (республикадаги энг йирик тижорат банки), Халк банки (китобхонларимизга у Жамгарма банки сифатида яхши таниш) ва яқинда ташкил этилган, республикада эндигина пайдо бўлган автомобилсозлик саноатига хизмат қилган «Асака банки». Ҳозирча иккита кушма банк мавжуд: «УТ-банк» ва «Хусусийлаштиришбанк». Аммо Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти билан савдо-иктисодий муносабатлари раванк топгани сари бундай банклар сони ҳам ортиб боради. Хусусий банкларнинг пайдо бўлиши мамлакатимизнинг яқин утмиши учун умуман янгилик саналади.

Банклар активларининг асосий кисми муддатсиз омонатлар бўлгани, яъни омонатчи исталган пайтда талаб қилиб олиши мумкин ҳисоблангани учун ҳам, қонун, банклар активларининг маълум бир кисмини ишончли

юкори ликвидлик шаклида саклаб туришини кўзда тутати. Шунинг учун ҳам пулларни ўзок муддатга беришга, айниқса белгиланган фоизли ставка буйича (бу пулнинг кадрсизланиши давом этаётган шароитда банк учун огир юк бўлиб тушади) кредитлашга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш уларга хос хусусиятдир. Масалан, Ўзбекистон тижорат банклари такдим этган кредитларнинг умумий хажмида киска муддатли кредитлар улуши 80-85 фоизни ташкил этади, факат колган кичик қисмигина ўзок муддатли кредитлар улушига тўғри келади.

Тижорат банки ўзининг инвестиция фаолиятини шакллантираётганда қайси мезонларга таянади?

Аввало банкка татбиқан олганда кредитлаш инвестициялашдан нимаси билан фарк қилишини аниқлаб олайлик. Инвестициялар ссудалардан бир неча жиҳатлари билан ажралиб туради. Биринчидан, ссуда маблағлари нисбатан киска муддат мобайнида фойдаланилишини ҳамда олинган қарз ёки унинг эквивалентини қайтариш шартлари бажарилишини кўзда тутати. Инвестициялаш эса пулларни маблағлар оқиб келишини таъминлаш мақсадида ўзок муддатни кўзлаган ҳолда сарфлаш маъносини англатади. Иккинчидан, кредитлашда ҳаракат ташаббусқори қарз олувчи (корхона ёки ташкилот) бўлади, инвестициялашда эса бозордаги активларни сотиб олишга интилан банк ташаббус билан чиқади. Учинчидан, банк кредитлаши банкнинг қарз олувчи билан шахсий алоқалари асосига қурилади, инвестициялашда эса «номсиз» фаолият мужассамдир.

Банк инвестиция фаолиятини амалга ошириш учун бу ишдан кўзда тутилган мақсадларни аниқлаб олиши зарур. Тижорат банклари учун бу вазифа одатда маблағларни саклаш, диверсификациялаш, даромад ва ликвидликни таъминлашдан иборат. Амалий жиҳатдан олганда, тижорат банкининг барча депозитларини бир хил (локал ҳатто макбўл) ссудаларга жойлаштириш мумкин эмас. Бундай ҳолат инвестициялашнинг асосий қондаси - диверсификациялашга зид келгани учун ҳам мумкин эмас ва

ношудлик хисобланади. Диверсификациялаш деганда мажмуада турли-туман куринишдаги қимматли қоғозларборлиги тушунилади. Диверсификациялаш (табакалаштириш) сиёсатида кайтариш муддатлари, жугрофий таксимланиши, мажбуриятлар тури ва эмитент хисобга олиниши лозим, Диверсификациялаш йули билан таваккалчилик хавф-хатаридан бутунлай кочиб кутулиб бўлмайди, аммо уни бир мунча пасайтириш мумкин.

Инвестиция сиёсатининг асосий устиворликлари ва йуналишлари хакидаги хужжатлар бўлиши мақсадга мувофиқ хисобланса-да, банкларнинг хаммаси ҳам унга эга эмас, Гап шундаки, таваккалчилик хавф-хатари факат инвестиция фаолияти билангина чекланиб қолмайди, қимматли қоғозларда фаол операциялар утказиш билан боғлиқ таваккалчиликни бошқа соҳаларда эҳтиёткорона сиёсат утказиш билан мувозанат холига келтирса бўлади.

II Боб. Ўзбекистонда банкларнинг молия (қимматли қоғозлар) бозоридаги фаолияти таҳлили

2.1. Банкларнинг капиталлашув даражасининг ошиши таҳлили

Иқтисодиётда таркибий ва сифат ўзгаришлар давом этаётган бугунги кунда банклар ресурс капиталининг кўпайиши, банк хизматлари доирасининг янада жадал кенгайиши, инновацион технологиялардан фойдаланиш эвазига

рақобатнинг кучайиши, жаҳон молия-банк тузилмалари билан алоқаларнинг ривожланиши ва банк-молия инновациялари сегментида лойиҳаларнинг ишлаб чиқилиши Ўзбекистон замонавий банк тизимининг энг муҳим тавсифи сифатида намоён бўлмоқда.

Банкларнинг капиталлашув даражасини ва банк ликвидлилигининг оширилиши пировардида уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш учун мустаҳкам замин яратади. Шу билан бирга, кенг кўламли ислохотларни амалга оширишда банкларнинг инвестиция кредитлари орқали иштирокини таъминлашнинг фаоллашгани барқарор ресурс базасини шакллантиради.

2012 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, республикада 30 та тижорат банки фаолият кўрсатиб, уларнинг 3 таси давлат тижорат банки, 13 таси акциядорлик тижорат банки, 9 таси хусусий банк ва 5 таси чет эл капитали иштирокидаги банк ҳисобланади. Уларнинг 822 та филиали томонидан республикада барча ҳудудларида мижозларга банк хизматлари кўрсатиб келинмоқда. Банк муассасалари тармоғининг кенгайиб бораётгани банклар ўртасидаги рақобат муҳитининг кучайиши ҳамда банк хизмат турлари сифати ва кўламининг ошиб боришига имкон берди.

Тижорат банклари олдида 2011 йил учун белгилаб берилган устувор вазифалардан асосийси ҳам банкларнинг барқарорлигини ва капиталлашув даражасини янада ошириш, етакчи халқаро рейтинг компаниялари томонидан қабул қилинган халқаро меъёрлар, мезон ва стандартларга асосланган ҳолда, банк тизимини баҳолаш кўрсаткичларининг замонавий тизимини жорий этиш белгиланган эди. Ушбу вазифалар доирасида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тижорат банкларининг умумий капиталини қўшимча акциялар чиқариш орқали 2011-2015 йилларда ўртача 2,1 мартага оширишни таъминлаш вазифасини қўйди.

Натижада банк тизимининг молиявий барқарорлиги ва ривожланиш кўрсаткичлари, халқаро индикаторлар асосида таҳлил қилинганда, юқори даражадаги баҳоларга мувофиқ келади. Жумладан, банк тизими

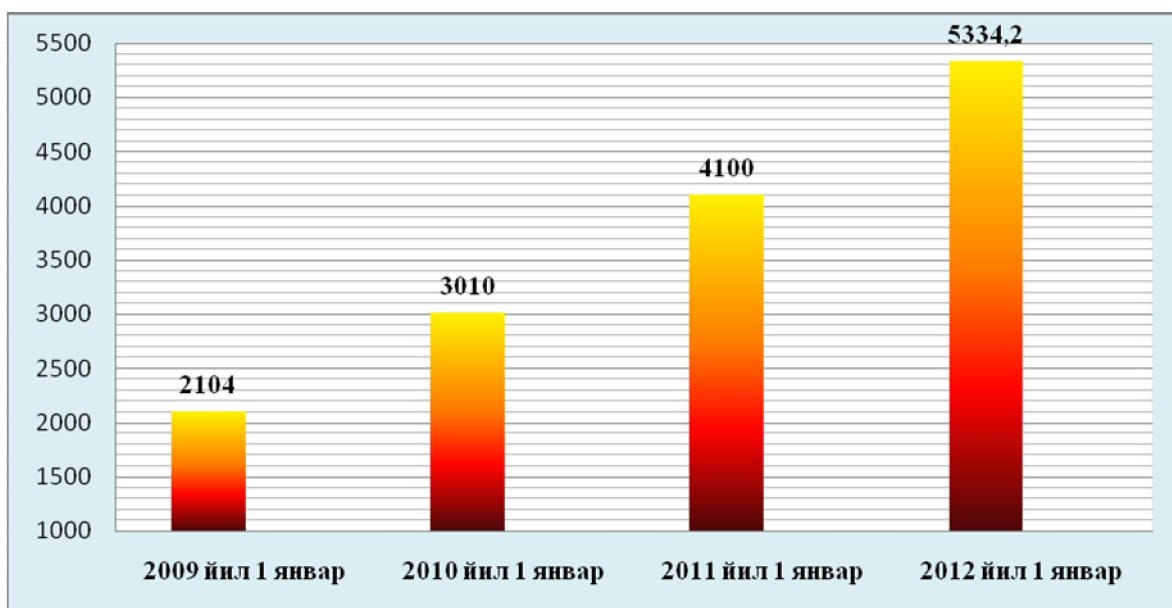
капиталининг етарлилик даражаси кўрсаткичи 24,2 фоизни ташкил қилиб, бу банк назорати бўйича Базель қўмитаси томонидан қабул қилинган халқаро стандартларга нисбатан 3 баробар кўп бўлган даражани ташкил этди.

2.1-расмдан кўриниб турибдики, сўнгги 4 йилда мамлакатимиз тижорат банкларининг умумий капитали 2,5 баробар кўпайди ва бугунги кунда 5,3 триллион сўмдан ошиб кетди.

Юртимизда, 2008 йилдан бошлаб тижорат банклари томонидан халқаро рейтинг олиш учун «Мудис», «Фитч Рейтингс», «Стандарт энд Пурс», «Томпсон Файнэншл Банк Вотч», «Жапан Кредит Рейтинг Эженси», «Рейтинг Эженси Малайзия» каби нуфузли халқаро рейтинг компаниялари билан ўзаро ҳамкорлик ишлари давом эттирилди.

Бугунги кунда мамлакатимиз банк тизими халқаро талабларга қатъий жавоб берадиган энг барқарор тизимлардан бири сифатида фаолият кўрсатмоқда.

Буни «Standard & Poor's», «Moody's», «Fitch ratings» каби халқаро рейтинг агентликлари томонидан сўнгги йилларда Ўзбекистон банк тизимига муттасил равишда "барқарор" рейтинг даражасини бериб келинаётгани ҳам тасдиқлаб турибди.

2.1.-расм. Тижорат банклари капиталининг ўсиш динамикаси.¹⁰

2008 йилда республикамизда фаолият юритаётган тижорат банкларининг 12 таси халқаро «Мудис», «Фитч Рейтингс» ва «Стандарт энд Пурс» рейтинг компанияларининг «барқарор» рейтинг баҳосини олишга эришган бўлса, 2010 йилда улар 15 тага, 2011 йилда эса ушбу кўрсаткич 23 тага етди, бу банкларнинг активлари мамлакатимиз банк тизими умумий активларининг 98 фоизини ташкил этмоқда. 2011 йилда 6 та тижорат банкининг халқаро рейтинг баҳолари яна бир поғонага кўтарилган бўлса, банк тизими активларининг 62,7 фозини ташкил қилувчи 5 та йирик тижорат банки бир йўла иккита халқаро рейтинг агентлиги томонидан ўз молиявий ҳолатлари ва фаолият натижалари ижобий рейтинглар билан тасдиқланишига эришди. Шу билан бирга, 2011 йилнинг август ойида “Мудис” халқаро рейтинг агентлиги томонидан Ўзбекистон банк тизими бўйича ривожланиш истиқболларининг “барқарор” даражадаги рейтинг баҳоси қайта тасдиқланди. “Стандарт энд Пурс” халқаро рейтинг агентлиги эса 2011 йилнинг ноябрь ойида Ўзбекистон банк тизимини ижобий баҳолаб, унинг рейтингини бир поғона юқори кўтарди. Бугунги кунда 17 та тижорат банки акциялари «Тошкент» фонд биржаси листингига киритилган бўлиб, ушбу қимматли қоғозларнинг котировкаси биржада мунтазам равишда амалга оширилиб, оммавий ахборот воситалари орқали эълон қилиб борилмоқда.

Шунингдек, тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилаётган акциялар ҳажмининг 25 фоизидан кам бўлмаган қисми фонд биржасида бирламчи жойлаштирилиб борилмоқда. Хусусан, 2011 йил давомида тижорат

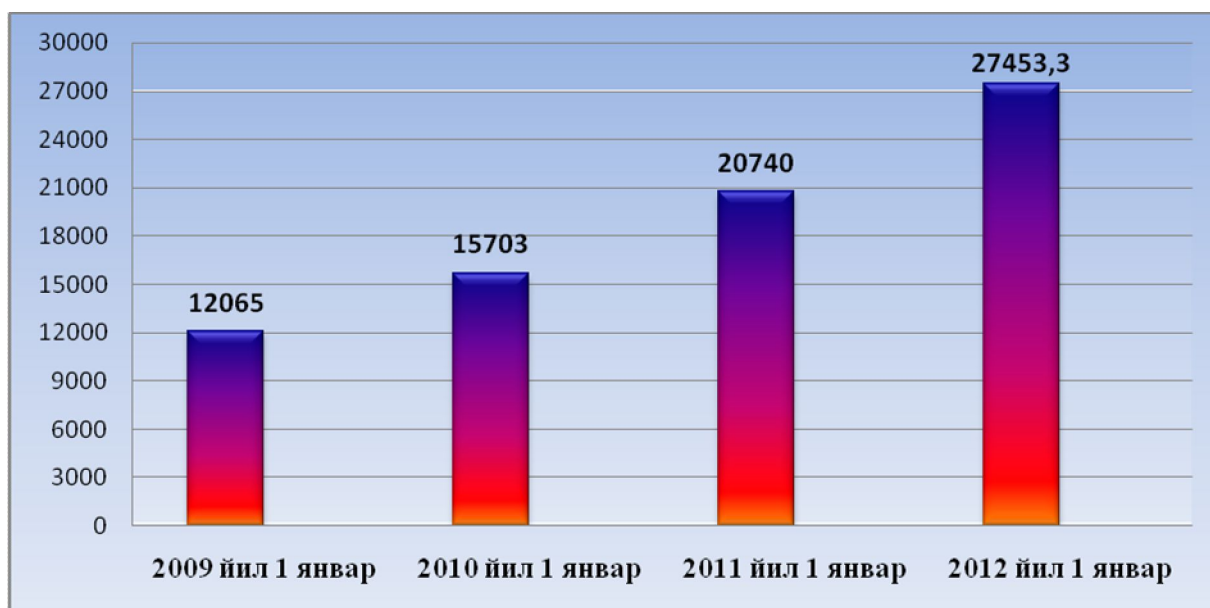
¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт. - 2012. – 282 бет.

банкларининг 53 миллиард сўмлик акциялари «Тошкент» республика фонд биржасининг бирламчи савдоларига чиқарилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банкларнинг капиталлашувини янада ошириш ва иқтисодиётни модернизациялашдаги инвестиция жараёнларида уларнинг иштирокини фаоллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 2007 йил 12 июлдаги ПҚ-670 сонли ва “Банк тизимининг молиявий барқарорлигини янада ошириш ва инвестициявий фаоллигини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2010 йил 6 апрелдаги ПҚ-1317- сонли қарорларига асосан банкларнинг минимал устав капиталлари миқдорида ўзгартиришлар киритилди. Ушбу қарорларга мувофиқ янги ташкил этилаётган тижорат банкларининг минимал устав капитали 2011 йилнинг 1 январидан бошлаб қуйидагича миқдорда белгилаб қўйилди:

- Тижорат банклари учун сўм эквивалентида 10 м иллионевро миқдорида;
- Хусусий банклар учун сўм эквивалентида 5 миллион евро миқдорида;
- Хорижий капитал иштирокидаги банклар учун сўм эквивалентида 10 миллион евро миқдорида.

Банкларнинг капиталлашув даражаси ва депозитлари ҳажмининг ўсиши актив операциялар ҳажмини ошириш, хусусан кредитлаш имкониятларини янада кенгайтириш, банклар жами активларининг ўсиб бориши учун мустаҳкам замин бўлмоқда. Сўнгги 4 йилда тижорат банкларининг умумий активлари 2,3 баробар ўсди.

2.2-расм. Тижорат банкларининг жами активлари динамикаси.¹¹

Ушбу диаграммадан кўриниб турганидек, банк активлари ўтган йилга нисбатан 32,4 фоиз ўсиб, 27,5 триллион сўмга етди.

Республикамиз тижорат банклари учун 2011 йил ҳам, 2010 йил каби, ўзига хос ислоҳот ва ўзгаришларга бой бўлди. Бунда асосан тижорат банкларининг барқарорлигини таъминлаш ва молиявий инқирозга қарши курашиш борасида мамлакатимиз Президенти томонидан қабул қилинган қарорлар ва 2009-2012 йилларга мўлжалланган Инқирозга қарши чоралар дастури муҳим аҳамият касб этди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2011-2015 йилларда республика молия- банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт. - 2012. – 282 бет.

устувор йўналишлари тўғрисида”ги 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438 сонли қарорининг қабул қилингани жаҳон ва миллий иқтисодиётда ўзгарган молиявий аҳвол шароитида Ўзбекистон банк тизими ривожланишининг янги босқичини бошлаб берди.

Ушбу қарорга мувофиқ:

1. Базель кўмитаси томонидан белгиланган халқаро андозалар талабларига асосан тижорат банкларининг янада капиталлашуви, ушбу соҳага хусусий капитални жалб қилиш, ресурс базаларини ошириш, активлар сифатини яхшилаш, банк ишини такомиллаштириш ҳисобидан банкларнинг молиявий барқарорлиги ва ликвидлигини ошириш;

2. Етакчи халқаро рейтинг компаниялари томонидан қўлланадиган ва алоҳида банклар ва ҳамда бутун банк тизимининг бутун дунёда қабул қилинган баҳолаш кўрсаткичлари бўйича янада юқори даражага кўтарилишини объектив баҳолаш имконини берадиган халқаро нормалар, стандарт ва мезонлар асосида алоҳида банклар ва бутун банк тизими фаолиятини таҳлил қилиш ва баҳолашнинг замонавий тизимини жорий қилиш каби устувор вазифалар белгилаб берилди.

Банклар кредит портфели таркибининг сифат жиҳатдан ўзгариши

Банклар капитали ва депозитларининг юқори суръатларда ўсиши, ўз навбатида, уларнинг иқтисодиётнинг реал секторини молиявий қўллаб-қувватлашдаги иштирокини фаоллаштиришга, банк активлари ва кредит қўйилмалари ҳажмининг кўпайишига ижобий таъсир қилди.

Республикамиз банк амалиётида кредитлаш шаклларида кенг фойдаланиш мижозларнинг кредитларга бўлган эҳтиёжларини тўлароқ қондиришга, банкларнинг кредит операциялари кўламини кенгайтиришга, кредит рискин маълум даражада минималлаштиришга ва ниҳоят, банкларнинг кредит операцияларидан оладиган даромадлари ошишига олиб келди.

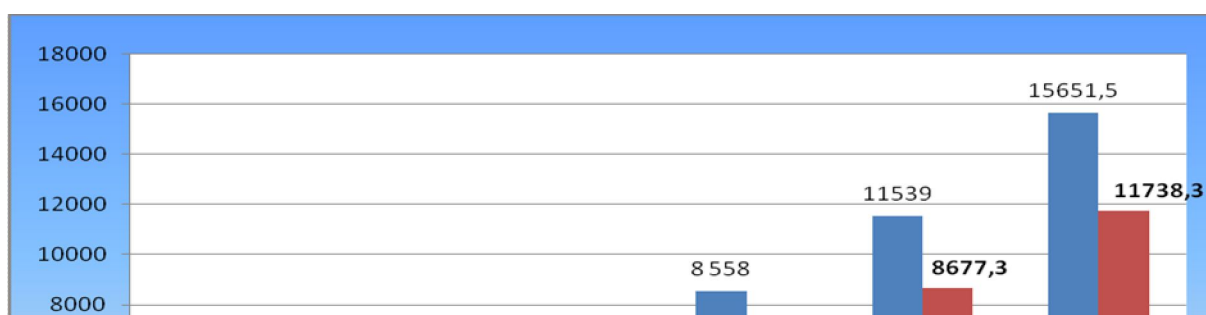
Сўнгги 10 йил давомида ички манбалар ҳисобидан мамлакатимиз иқтисодиётининг реал секторини кредитлаш ҳажми 25 баробар ошиб, бу 2010-2011 йилларда кредитлар умумий улушининг тахминан 47-49 фоизини ташкил этди.

Шу билан бирга банк кредит портфелининг тузилмаси ҳам ўзгарди. 2010-2011 йилларгача уларнинг катта қисми ташқи мажбуриятлар ҳисобига шаклланган бўлса, шу йиллардан бошлаб ички манбалардан бериладиган кредитлар ҳажми кескин ошди. Ташқи қарзлар асосан узоқ муддатга, фақат иқтисодиётнинг стратегик тармоқларини модернизация қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш учун жалб қилинмоқда.

Кредит портфели тўғри ташкил этилиши тижорат банкларининг самарали фаолият юритиши учун асос ҳисобланади. Банкларнинг кредит портфелини кредитнинг риск даражаси, тармоқлар тузилиши, кредитнинг мақсади, муддати, кредит ҳажми, таъминланганлик шакли, ресурс манбаси ва мулкчилик шакллари бўйича таснифлаш мумкин:

Банк кредит портфели, ўз тузилишига кўра, хилма хилдир. Унда иқтисодиётнинг турли соҳалари қамраб олинган. Мамлакатимиз тижорат банклари томонидан тақдим этилаётган кредитлар бугунги кунда автомобилсозлик, нефть-газ, кимё, электротехника каби юқори технологияли ва стратегик муҳим тармоқларда ишлаб чиқаришни ривожлантиришга хизмат қилмоқда.

Сўнгги йилларда тижорат банкларининг иқтисодиёт реал секторига йўналтирилган кредитлар миқдори йилдан йилга ўсиб бормоқда. Хусусан, 2011 йилда иқтисодиётнинг реал секторига йўналтирилган кредитларнинг умумий ҳажми 35,6 фоиз ошиб, бугунги кунда уларнинг миқдори 15,6 триллион сўмга етди.

2.3-расм. Тижорат банклари томонидан берилган кредитлар ва инвестицион кредитлар, миллиар сўм.¹²

2.3-расм маълумотлардан кўриниб турибдики тижорат банклари томонидан берилган кредитлар сўнгги йилларда фақат ўсиш динамикасига эга бўлган ва уларнинг 75 фоиздан ортиғини узоқ муддатли кредитлар ташкил этган.

Тижорат банклари томонидан ўтган йили халқаро молия институтларининг 143,4 миллион АҚШ доллари миқдоридаги кредит линиялари ўзлаштирилди. Ушбу кўрсаткич ҳам ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 1,4 баробар ошди. Мазкур соҳага ажратилган кредитлар ҳисобидан ҳудудларда 291 мингдан ортиқ янги иш ўрини яратилди.

Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш мақсадида Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкаси 2011 йилнинг 1 январидан йиллик ҳисобда 14 фоиздан 12 фоизга туширилди ва йил давомида ўзгартирилмасдан сақлаб турилди. Бу эса, ўз навбатида пул бозорида фоиз ставкаларининг пасайишига олиб келиб, хўжалик юритувчи субъектлар харажатларининг камайиши ва бунинг натижасида уларнинг инвестицион фаоллигини оширишга хизмат

¹² Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт. - 2012. – 282 бет.

қилди. Хусусан, 2010 йил давомида пул бозоридаги операциялар бўйича ўртача тортилган фоиз ставкалари йиллик ҳисобда 8,9 фоизни ташкил этган бўлса, 2011 йилда ушбу кўрсаткич 8,5 фоизга тенг бўлди.

2011 йил давомида кредитлар бўйича ўртача фоиз ставкаларининг ҳам пасайиши кузатилди. Хусусан, қисқа муддатли (муддати бир йилгача бўлган) кредитлар бўйича фоиз ставкалари йил бошидаги 13,8 фоиздан йил охирига келиб 13,2 фоизга тушди. Узоқ муддатли кредитлар бўйича ўртача фоиз ставкалари 2010 йилда 13 фоизни ташкил қилган бўлса, 2011 йилда 11,8 фоизга пасайди.

2011 йилнинг юртимизда **“Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили”**деб эълон қилиниши муносабати билан банк тизимида қатор устувор вазифалар амалга оширилди. Жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига кредитлар, шу жумладан, микрокредитлар ажратиш механизмлари такомиллаштирилди ва янада соддалаштирилди.

Оилавий бизнес ва ҳунармандчиликни ривожлантириш, бошланғич капитал ҳамда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш мақсадида узоқ ва ўрта муддатли кредитларни ажратиш механизмлари қайта кўриб чиқилиб, ҳозирги давр талабларига мослаштирилди.

Тижорат банклари ва банкдан ташқари кредит ташкилотлари томонидан ажратиладиган микрокредитларнинг таъминоти сифатида кредит қайтарилмаслиги хатарини суғурталашда суғурта полисини қўллаш амалиётини кенгайтириш, якка тартибдаги тадбиркорларга, жумладан, касб-ҳунар билим юртлари битирувчиларига берилган тижорат банклари кредитлари бўйича таъминот сифатида жисмоний шахсларнинг мол-мулкини гаровга олиш амалиёти кенг жорий қилинди.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 7 январда қабул қилинган «2011-2015 йилларда Ўзбекистон иқтисодиётида ислохотлар кўламини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, мамлакатда ишчанлик муҳитини шакллантиришнинг мезонлари ва баҳолаш тизимини

аниқлаш ва амалга оширишга доир чоралар-тадбирлар Дастури тўғрисида»ги ПҚ-1464-сонли Қарорига асосан, тижорат банкларида кичик бизнес субъектларига кредитларни ажратишда гаровга қўйилган мулкни расмийлаштириш билан боғлиқ харажатларни кредитнинг умумий суммасида акс эттириш амалиёти жорий қилинди.

2011 йилнинг 1 январидан бошлаб Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаштириш ставкаси йиллик 14 фоиздан 12 фоизга пасайтирилди. Бу эса, ўз навбатида тадбиркорлик субъектларига ажратиладиган кредитларнинг фоиз ставкалари пасайишига олиб келди.

Банкларнинг барча филиалларида тадбиркорларга яқиндан маслаҳатлар бериш бўйича “Тадбиркорлар хонаси” ташкил этилди. Шунингдек, филиаллар ва мини банкларда ташкил этилган “Тадбиркорлар бурчаги” орқали республикамізда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш борасида яратилган шарт-шароитлар, имкониятлар, таклиф этилаётган янги банк хизматлари тўғрисида доимий равишда ахборот бериб борилиши йўлга қўйилди.

Ўзбекистон банклари ассоциацияси ҳузурида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида инвестицион лойиҳа ҳужжатларини тайёрлашни молиялаштиришга ихтисослаштирилган жамғарма ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига кредит беришни кўпайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2011 йил 11 мартда имзоланган ПҚ-1501-сонли Қарори, “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2011 йил 24 августда чиқарилган ПФ-4354-сонли Фармони ва бошқа бир қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун турли имтиёз ва қулайликлар берилди, имтиёзли кредитлаш тизими соддалаштирилди.

Хусусан:

✚ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг кредитлар ажратиш ҳақидаги аризаларини кўриб чиқиш муддати уч банк иш кунидан ошмайдиган муддат қилиб белгиланди;

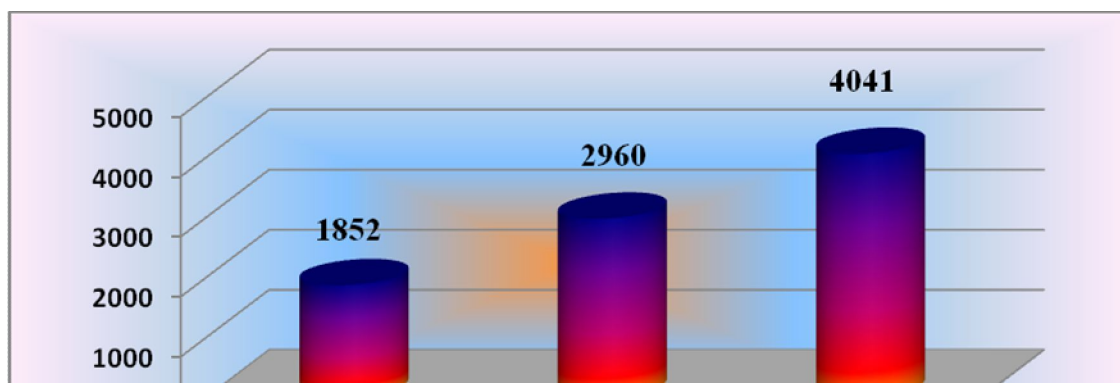
✚ тижорат банкларига кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига кредит беришда кредитнинг умумий суммасида қарз олувчининг гаров таъминотини расмийлаштириш билан боғлиқ харажатларни ҳисобга олиш ҳукуқи берилди;

✚ кичик бизнес субъектларидан тижорат банкларида миллий валютада ҳисобварақ очгани учун тўлов ундириш бекор қилинди;

✚ имтиёзли кредитлаш ҳажмини кенгайтиришни рағбатлантириш мақсадида тижорат банкларининг Имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан кредитлар ажратишдан оладиган даромадлари 2016 йилнинг 1 январига қадар фойда солиғидан озод қилинди.

Бунга асосан, жорий йилда Имтиёзли кредитлаш махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан кредитлар 1,3 баробарга кўпайтирилиб, уларнинг ҳажмини 24 миллиард сўмдан ошириш чоралари кўрилди. Ушбу кредитлар асосан узоқ ва чекка, шунингдек, ортиқча меҳнат ресурсларига эга бўлган туман ва шаҳарларда жойлашган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг лойиҳаларини молиялаштиришга йўналтирилди.

Олиб борилган салмоқли ишлар натижасида 2011 йилда тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига ажратилган кредитлар ҳажми 2010 йилга нисбатан қарийб 1,5 баробар ошиб, 4,0 триллион сўмни ташкил этди ва мазкур маблағлар ҳисобига ҳудудларда 291 мингтадан ортиқ янги иш ўрини яратилди.

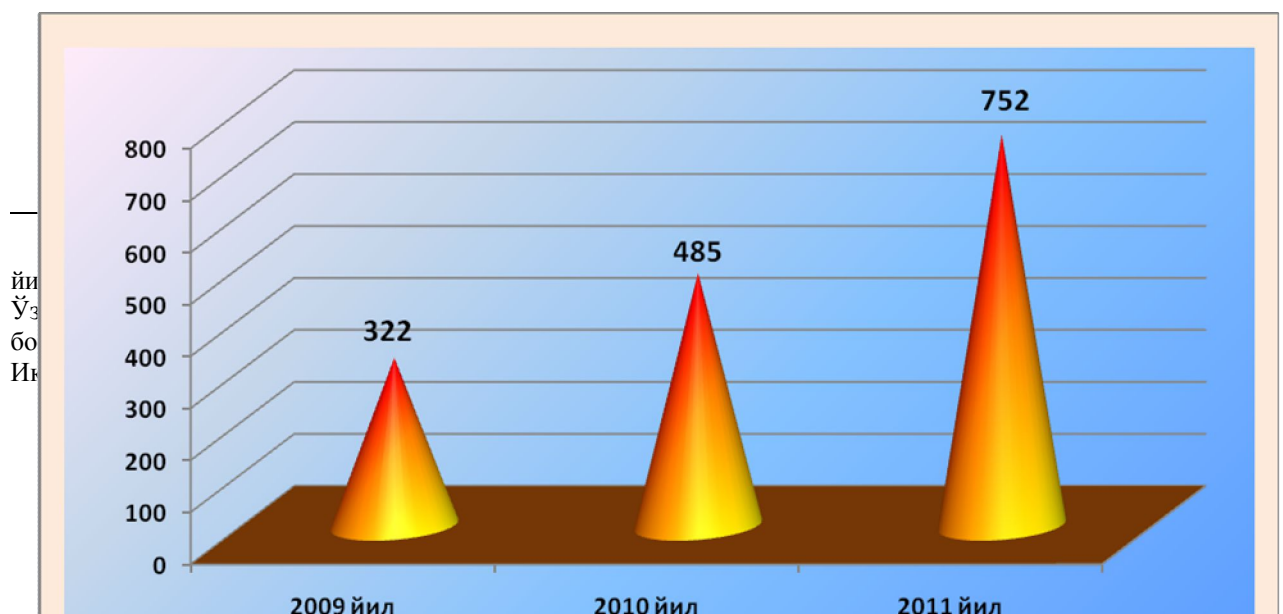

2.4-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга ажратилган кредитлар, миллиард сўм.¹³

2.4-расм маълумотларидан кўриниб турибдики, “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” Давлат дастури доирасида амалга оширилган кенг кўламли чора-тадбирлар натижасида кичик бизнес субъектларига ажратилган кредитлар ҳажми 2011 йилда 2009 йилга нисбатан 2,2 баробар, 2010 йилга нисбатан 1,5 баробар ошиб, 2012 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра 4,1 триллион сўмни ташкил этди.

Ажратилган микрокредитлар ҳажми 752,3 миллиард сўмни ташкил этиб, мазкур кўрсаткич 1,5 баробар ўсди.

Давлат дастурига мувофиқ, турли соҳа ва йўналишлар учун кредитлар ажратиш истиқболли кўрсаткичларининг бажарилиши таъминланди. Жумладан:

2.5-расм. Кичик бизнес субъектларига ажратилган микрокредитларнинг ўсиш динамикаси, миллиард сўм.¹⁴

- озиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқарувчиларга 712,4 миллиард сўм;

- нооziқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш мақсадларига 724,0 миллиард сўм;

- хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш учун 351,1 миллиард сўм;

- касб-ҳунар коллежлари битирувчиларига ўз бизнесини ташкил этиши учун имтиёзли шартлар асосида 25,6 миллиард сўмлик микрокредитлар;

- шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликларига қорамол сотиб олиш учун 59,7 миллиард сўм;

- тижорат банкларида ташкил этилган Имтиёзли кредит бериш махсус жамғармалари маблағлари ҳисобидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари лойиҳаларига 31,2 миллиард сўм;

- оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчиликни ривожлантириш учун 54,1 млрд. сўм миқдоридаги кредитлар ажратилди.

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт. - 2012. – 282 бет.

Шунингдек, “Микрокредитбанк” АТБ томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига 159,7 миллиард сўмлик микромолиявий хизматлар кўрсатилди.

Бундан ташқари, халқаро молия институтлари ва хорижий давлатлар ҳукуматларининг 143,4 миллион АҚШ доллари миқдоридаги имтиёзли кредит линиялари ва грантлари ўзлаштирилди.

2.2 Ўзбекистон молия бозорида банкларнинг ҳолати ва фаолияти таҳлили

Тижорат банкларнинг брокерлик идоралари сифатидаги фаоллик даражаси

Фонд биржасининг брокерлик ўрни биржанинг ажралмас қисми ҳисобланиб, у ўз эгасига биржа битимларини тузиш ва биржа фаолиятида иштирок этиш ҳуқуқини беради. Брокерлик ўрин эгаси эса Биржа аъзоси ҳисобланади.

2.1 - жадвал

“Тошкент” РФБда брокерлик ўрнига эга бўлган биржа аъзолари.¹⁵

2011 йилнинг 31 декабрь ҳолатига кўра 111 та хўжалик юритувчи субъектлар “Тошкент” Республика фонд биржасининг аъзолари (брокерлик ўрни эгалари) ҳисобланиб, уларнинг 9 таси инвестиция воситачилари, 15таси тижорат банклари, 12 таси иккинчи поғонали депозитарийлар, 3 таси суғурта компаниялари ва бошқа биржа аъзоларидир, лекин буларнинг ҳаммаси ҳам 2011 йилда брокерлик жойларини аккредитациядан ўтказмаган. “Тошкент” РФБнинг 2011 йилдаги савдоларида 26 та биржа аъзолари, яъни 5 та тижорат банклари, 7 та иккинчи поғонали депозитарийлар ва 14 та инвестиция воситачилари иштирок этишган, шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, республикада фаолият кўрсатаётган суғурта

¹⁵ “Тошкент” РФБ 2011 йил бўйича ҳисобот маълумоти

компанияларининг бирортаси ҳам биржада ўз брокерлик идорасини аккредитация қилмаган. Мазкур брокерлик идоралари томонидан амалга оширилган битимлар ҳажми биржа умумий савдо айланмасининг – 92% ни ва битимлар сони бўйича эса – 85% ни ташкил этган.

2.2 - жадвал

2011 йилда энг йирик битимларни амалга оширган брокерлик идораларининг рейтинги.¹⁶

2011 йил якунлари бўйича қимматли қоғозлар билан амалга оширилган битимлар ҳажми бўйича:

"Dalal Standard" МЧЖ (БИ №382);

"Alp omad invest" МЧЖ (БИ №416);

"Татат" МЧЖ (БИ №038) брокерлик идоралари етакчилик қилган бўлса, битимлар сони бўйича "Dalal Standard" МЧЖ (БИ №382) - 521 та битим;

"Alp omad invest" МЧЖ (БИ №416) - 500 та битим;

"Тошкент Инвестиция Мажмуи" МЧЖ (БИ №439) - 327 та битим билан етакчи ўринларни эгаллади. 2011 йилда биржада энг катта ҳажмли битимларни амалга оширган ўн та брокерлик идоралари рўйхатига банкларга тегишли бўлган иккита, ТИФ Миллий банк (109-БИ) ва —Ипак Йўли|| АИТБ(084-БИ) брокерлик идоралари қира олди.

2.3 - жадвал

Банклар брокерлик идораларининг биржа савдоларидаги иштироки.¹⁷

Банкларга тегишли бўлган брокерлик идораларининг биржа савдоларидаги иштироки таҳлил қилинганда, биржада банкларнинг 8 та брокерлик идоралари рўйхатга олинган бўлса, шулардан фақат 5 таси биржа савдоларида қатнашишган. Банкларга тегишли брокерлик идораларининг биржа савдоларида амалга оширган битимлар ҳажми бўйича ТИФ Миллий банкининг (БИ №109) брокерлик идораси биринчи ўринни эгаллаб, унинг

¹⁶ “Тошкент” РФБ 2011 йил бўйича ҳисобот маълумоти

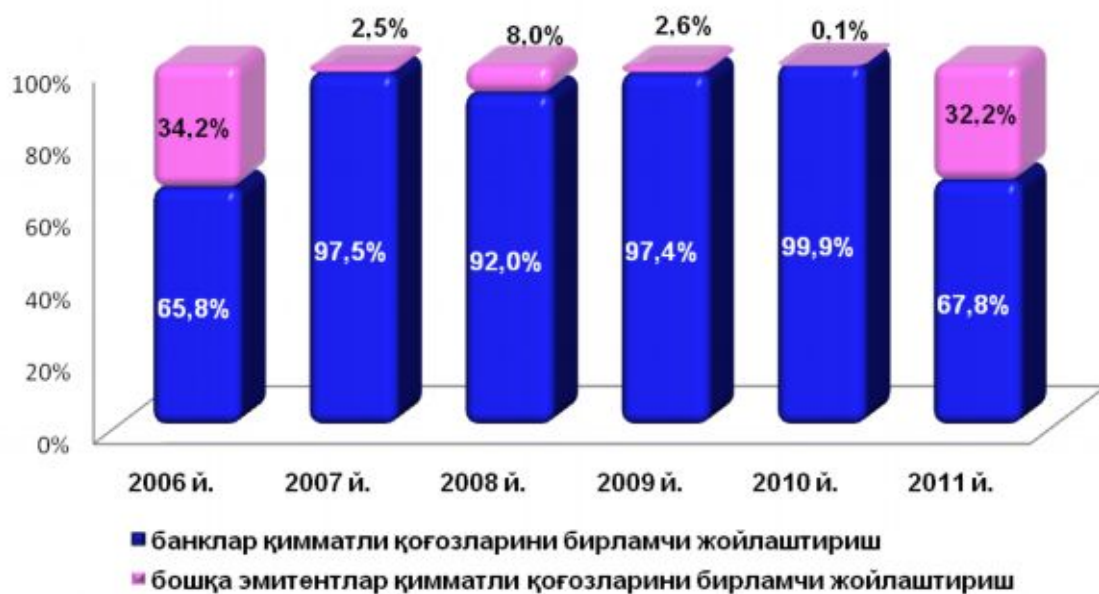
¹⁷ “Тошкент” РФБ 2011 йил бўйича ҳисобот маълумоти

савдо айланмаси 35,7 млрд. сўмни (брокерлик идоралари умумий айланмасининг 8,4%) ташкил этади.

2011 йил мобайнида банкларнинг брокерлик идоралари томонидан жами 50,4 млрд. сўмлик биржа битимлари амалга оширилган бўлиб, бу 2010 йилга (21,3 млрд. сўм) нисбатан деярли икки ярим баробарга ошган.

Тижорат банкларининг фонд биржасидаги иштироки

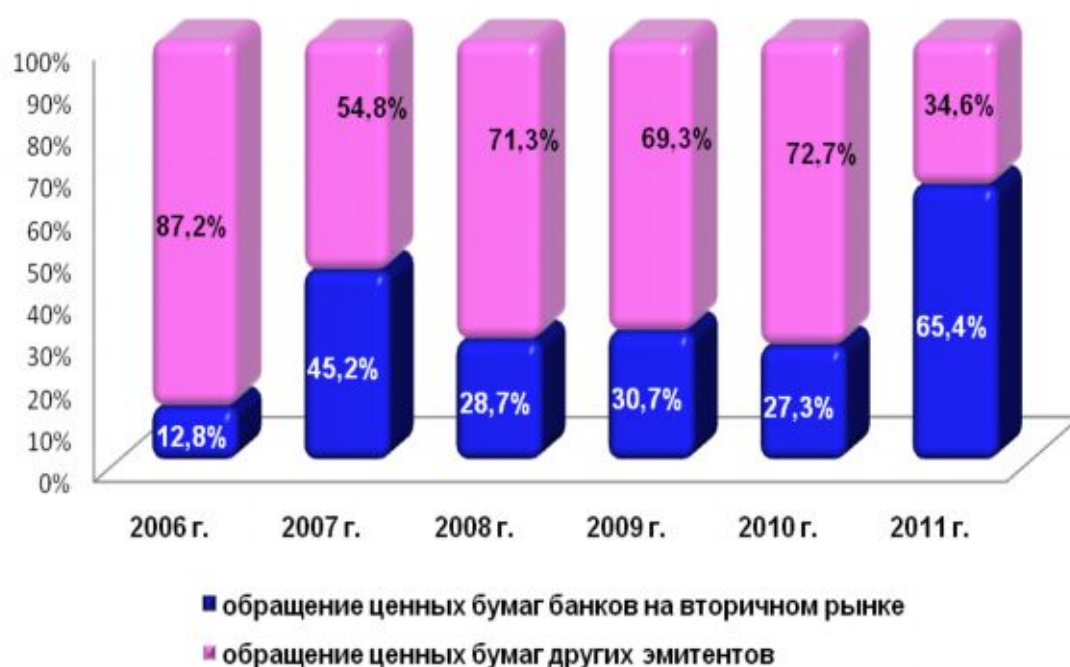
Тижорат банклари «Тошкент» Республика фонд биржаси савдоларида ҳам эмитент сифатида, ҳам инвестор сифатида иштирок этиши туфайли фонд бозорининг энг фаол қатнашчилари ҳисобланишади. Мамлакатимиз раҳбарияти томонидан республика банк тизимининг изчил ривожланишига катта эътибор қаратилаётганлиги ва банкларнинг капиталлашув даражасини янада ошириш ва уларнинг ресурс базасини мустаҳкамлаш борасида тизимли чора-тадбирлар амалга оширилаётганлиги инвесторларнинг фонд биржасидаги банклар акцияларига бўлган қизиқишларининг тобора ортиб боришига сабаб бўлмоқда. Банклар акцияларига бўлган қизиқишнинг ортиб бориши уларнинг ишончлилиги, барқарорлиги, даромадлар миқдорининг доимий ошиб бориши ва акциядорлар учун ахборотлар ошкор қилиш қонунчилиқ нормаларининг фаол тадбиқ этилаётганлиги каби омиллар билан узвий боғлиқдир. «Тошкент» Республика фонд биржасининг бирламчи жойлаштириш ва иккиламчи бозор савдо майдонларидаги қимматли қоғозларнинг инвестициявий жозибадорлиги бўйича таҳлиллари шуни кўрсатмоқдаки, биржа савдо айланмаларининг асосий қисми тижорат банклари акцияларига тўғри келмоқда. 2011 йил натижаларига кўра, тижорат банкларининг қимматли қоғозлари билан амалга оширилган жами битимлар ҳажми 137,3 млрд. сўмни ташкил этди ва бу фонд биржаси умумий савдо айланмасининг 64,4% ини ташкил этади. Корпоратив қимматли қоғозларни бирламчи жойлаштиришнинг умумий ҳажмида (93,4 млрд.сўм) тижорат банкларининг улуши 67,8% (63,4 млрд.сўм) ни ташкил этди.

2.6 – расм. Корпоратив қимматли қоғозларни бирламчи жойлаштиришда тижорат банкларининг улуши динамикаси.¹⁸

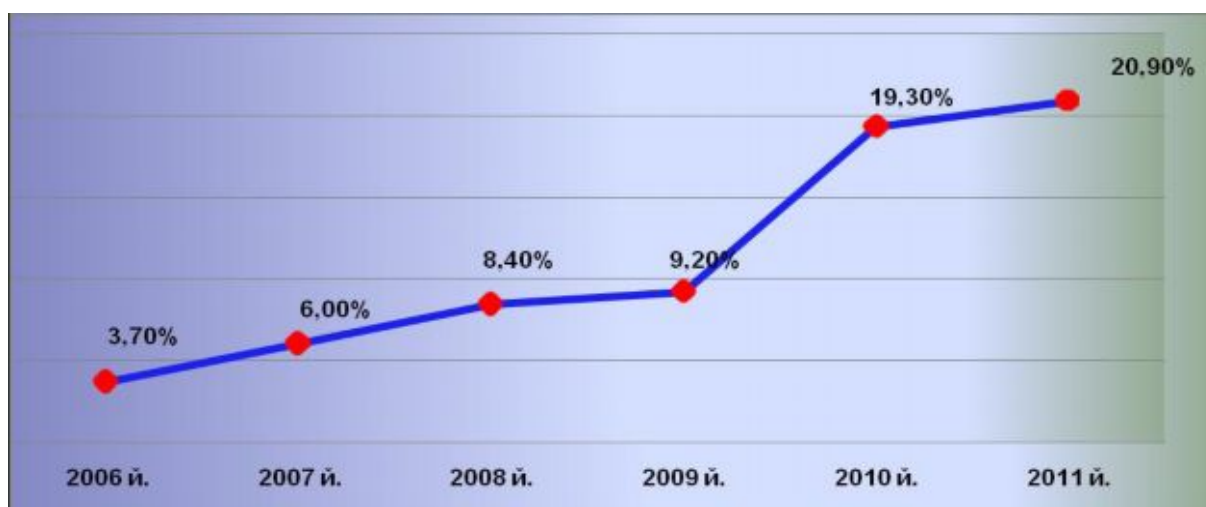
Иккиламчи бозорда инвесторларнинг банклар қимматли қоғозларига бўлган қизиқишлари 2011 йилда энг юқори кўрсаткични намоён қилди. Яъни, агар ушбу кўрсаткич 2006 йилда 12,8% ни ташкил қилган бўлса, 2011 йилга келиб эса 65,4% га кўтарилди.

¹⁸ “Тошкент” РФБ 2011 йил бўйича ҳисобот маълумоти

2.7 – расм. Биржа иккиламчи бозорида банклар қимматли қоғозларининг айланиш динамикаси.¹⁹

“Тошкент” Республика фонд биржасида қимматли қоғозлар билан амалга ошириладиган савдо жараёнларида банкларнинг иштирокини таҳлил қилган ҳолда таъкидлаш лозимки, қимматли қоғозларнинг биржа бозорида банклар энг фаол эмитентлар ҳисобланиши билан бирга инвестор сифатида ҳам фаол иштирок этмоқдалар.

¹⁹ “Тошкент” РФБ 2011 йил бўйича ҳисобот маълумоти

2.8 – расм. Расм Тижорат банкларининг фонд биржа бозорида қимматли қоғозларни сотиб олишдаги фаоллик динамикаси.²⁰

Республика фонд биржаси орқали қимматли қоғозларни сотиб олишда банклар инвестициялари ҳажмининг динамикаси шуни кўрсатмоқдаки, агар 2006 йилда банклар қўйилмаларининг қиёсий салмоғи биржа айланмалари умумий ҳажмида 3,7 фоизни ташкил этган бўлса, 2008 йилда бу кўрсаткич 8,4 фоизга ўсди, 2011 йил якунлари бўйича эса 20,9 фоиздан ошиб кетди. Банклар томонидан бошқа эмитентлар қимматли қоғозларига жалб қилинган инвестицияларининг умумий ҳажми 2011 йилда 44,5 млрд. сўмни ташкил этгани ҳам эътиборга моликдир. Шундан, корпоратив облигацияларга 30 млрд. сўм ва РЕПО битимларига 1,5 млрд.сўм инвестициялар йуналтирилган. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, тижорат банкларининг аксарият қисми фонд биржаси расмий биржа листингининг олий «А» тоифасига киритилган бўлиб, бу тижорат банклари акцияларининг ишончлилигидан, молиявий барқарорлигидан, инвестицион жозибадорлигидан ва улар тўғрисидаги ахборотларнинг очиклигидан далолат беради. Бундан ташқари, тижорат банкларининг расмий биржа листингига киритилиши эса улар қимматли қоғозларининг котировкасини амалга оширишга ва адолатли бозор баҳосини белгилашга имкон беради. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 6 апрелдаги «Банк тизимининг молиявий барқарорлигини янада ошириш ва инвестициявий фаоллигини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ- 1317-сонли ҳамда 2010 йил 26 ноябрдаги «2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги ПҚ-1438-сонли Қарорлари тижорат банкларининг фонд бозорида янада фаол иштирок этишига асосий туртки бўлди, десак муболаға бўлмайди. Мазкур дастурга мувофиқ, банкларнинг капиталлашув даражасини уларнинг устав капиталларини ўстириш ҳисобига,

²⁰ “Тошкент” РФБ 2011 йил бўйича ҳисобот маълумоти

шу жумладан қўшимча акциялар чиқариш орқали 2011-2015 йилларда ҳар йили ўртача 2,1 мартага ошириш белгиланган.

Давлатимиз раҳбарининг мазкур Қарорларига асосан тижорат банклари томонидан чиқарилган акциялар биржа савдолари орқали очиқ ва ошкора жойлаштирилиши уларни ҳақиқий бозор баҳосини аниқлаш ва самарали мулкдорларга сотилишини таъминлаш ҳамда имкониятли инвесторларга тенг рақобат муҳити орқали сотиш имконини бермоқда. Корпоратив қимматли қоғозлар бозорининг асосий савдо майдони ҳисобланган ва замонавий савдо технологияларига эга ҳамда бир вақтнинг ўзида мамлакатимизнинг ҳар бир ҳудудидан савдо ўтказиш имконини берувчи таъминот дастурига эга бўлган “Тошкент” Республика фонд биржаси бу жараёнларини амалга ошириш учун зарур шарт-шароитларни яратиб келмоқда. Бир сўз билан айтганда, “Тошкент” Республика фонд биржасида қимматли қоғозлар бозорига хизмат кўрсатувчи инфратузилмалар (Марказий депозитария, Ҳисоб-клиринг палатаси, иккинчи поғонали депозитариялар, брокерлик идоралари) билан биргаликда банк қимматли қоғозларини сотиб олиш истагида бўлган барча инвесторлар учун барча имкониятлар яратилган.

Қимматли қоғозларни очиқ ва ошкора тарзда биржа савдолари орқали жойлаштириш ва уларнинг иккиламчи бозорда муомалада бўлишлиги тижорат банкларига ва бошқа фонд бозори қатнашчиларига қуйидаги афзалликларни беради:

- 1) Қимматли қоғозлар билан олди-сотди жараёнлари биржанинг Марказий савдо залига, унинг ҳудудий филиаллари ва брокерлик идораларига ўрнатилган замонавий жиҳозлар ва таъминот дастурига эга бўлган барча терминал(компьютер)лар орқали ҳақиқий вақт оралиғида амалга оширилади;
- 2) Савдо технологияси ва таъминот дастури мамлакатимизнинг барча ҳудудларида жойлашган инвестиция воситачиларни, яъни биржа аъзоларини (уларнинг сони 100 дан ортиқ) биржа савдосига қўйилган қимматли қоғозлар тўғрисидаги маълумотлар билан бир лаҳзада таъминлаш имконини беради;

- 3) Фонд биржасида инвестиция воситачиси (брокер, дилер) ва инвестиция активларини ишончли бошқарувчиси сифатида фаолият юритиш ҳуқуқини берувчи лицензияга эга бўлган юқори малакали қимматли қоғозлар бозорининг профессионал иштирокчилари фаолият юритишади. Бу биржада амалга ошириладиган барча савдо битимлари қатъий белгиланган қоидалар асосида олиб борилади, демакдир;
- 4) Акция ва облигацияларини биржа савдоларига чиқарган корхоналар биржанинг ахборот каналлари, шунингдек листинга кирган қимматли қоғозлар котировкасини мунтазам эълон қилиб борувчи етакчи иқтисодий газеталар орқали қўшимча реклама билан таъминланади;
- 5) Қимматли қоғозларнинг ликвидлик даражасини янада ошириш мақсадида фонд биржаси томонидан, кунлик савдо сессиялари очилиши пайтида қимматли қоғозларнинг икки томонлама котировкасини амалга оширишни таъминлаб бера оладиган ва натижада банклар томонидан чиқарилган қимматли қоғозлар котировкасининг ўсишига ижобий таъсир кўрсата оладиган маркет-мейкерлик институтини ташкил қилиш юзасидан ишлар олиб борилмоқда. Ривожланган давлатлар тажрибаси кўрсатмоқдаки, маркет-мейкерлик институтларининг фаолият кўрсатиши қимматли қоғозларнинг ликвидлик даражасини ва инвесторларнинг уларга бўлган ишончини оширади.
- 6) Талаб ва таклифдан келиб чиқиб қимматли қоғозларнинг ҳақиқий бозор баҳосини ва компанияларнинг капитализация даражасини аниқлаш. Юқоридагиларга асосланиб айтиш мумкинки, фонд биржаси ташкиллашган фонд бозорини ривожлантириш учун қулай шароит яратиш орқали янада ишончли ва сифатли қимматли қоғозларни аниқлаш ва уларнинг ликвидлилигини оширишга катта эътибор қаратмоқда, ҳамда барча манфаатдор эмитентлар, шу жумладан тижорат банклари билан ҳамкорлик қилишга доим тайёр.

Қимматли қоғозлар бозорининг, шу жумладан фонд биржа бозорининг янада ривожланиши акциядорлик тижорат банкларининг бозордаги фаоллиги ва мавқенинг янада ошиши билан чамбарчас боғлиқдир.

2.3 Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида бажарадиган операциялари ва уларнинг таҳлили

Банк – бу тижорат ташкилоти бўлиб, юридик ва жисмоний шахслардан омонатларни қабул қилиш, олинган маблағлардан ўз таваккалчилиги ва хатари остида кредитлаш ёки. инвестициялаш, шунингдек, тўловларни амалга ошириш учун фойдаланадиган юридик шахсдир. Ўзбекистонда банклар фаолияти, жумладан, уларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолияти Ўзбекистон Республикасининг "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида" ҳамда "Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида"ги қонунлари билан тартибга солинади. Бизнинг давлатимизда, кўпгина ривожланган давлатлардаги каби, икки поронали банк тизими мавжуд бўлиб, уни бошқа банклар фаолиятини тартибга солиб турувчи, ҳукуматнинг "банкчиси" вазифасини ўтайдиган ва пул муомаласини тартибга солиб турувчи, "банклар банки" бўлган Марказий банк бошқариб туради (биринчи поғона). Тижорат банклари хўжалик юритувчи субъектларга кредит – ҳисоб – китоб юритиш хизматларини кўрсатади, улар пассив (ўз шахсий ресурсларини шакллантириш билан боғлиқ бўлган), актив (омонатларни жойлаштириш операциялари) ҳамда воситачилик (кредит билан боғлиқ бўлмаган) операцияларини амалга оширади (иккинчи поғона).

Ўтиш даврида банклар бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида қимматли қоғозлар бозорида фаолият кўрсатиш учун энг қулай шарт – шароитларга эга бўлди ва ҳозир ҳам ана шундай шароитларга эгадир. Биринчидан, анъана бўйича, банкларда фонд бозори тўғрисида тасаввурга эга бўлган юқори малакали кадрлар тўпланган. Иккинчидан, банклар

тўғрисидаги қонунчиликнинг ўзи тижорат банкининг фаолиятини акциядорлик жамияти, яъни муомалага қимматли қоғозларни ва авваламбор акцияларни чиқариб турувчи эмитент сифатида тартибга солиб туради. Ўзбекистонда биринчи йирик эмитентлар – акциядорлик жамиятлари айти шу тижорат банклари бўлган. Учинчидан, одатдаги корхона ва ташкилотлар билан солиштирилганда, банklar катта миқдорда ўз маблаклари ва қарз ресурсларини тўплаганлар, улар ўз навбатида, фонд бозорида йирик сармоядор сифатида қатнашиш учун шарт–шароитлар яратади. Ниҳоят, республика қонунчилиги банklarнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолиятини бирон бир тарзда (масалан, бир қанча давлатларда, хусусан АҚШда бўлганидек) чекланмаган ва айти йилда банklar ўз мижозларининг молиявий хўжалик фаолияти тўғрисида энг кенг маълумотларга эга бўлган, бу эса уларга бундай маълумотларни олишга ҳуқуқи чекланган одатдаги сармоядорлар олдида имтиёзлар берган.

Банklarнинг қимматли қоғозлар бозорида тутган алоҳида мавқеи шундан иборатки, улар бошқа хўжалик юритувчи субъектлардан фарқли равишда, ушбу бозор қатнашчиси сифатида бир йилнинг ўзида бир неча вазифаларда, хусусан: акциялар, депозитлар ва омонат (жамғарма) сертификатлар ҳамда банк векселлари эмитентлари сифатида; бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ва давлат қимматли қоғозларини сотиб олувчи сармоядорлар сифатида; ўз мижозларига маслаҳатлар берадиган, депозитар операцияларини бажарувчи, қимматли қоғозларга инвестициялар қилиш учун уларга берилган қимматли қоғозлар ва пул маблағларини бошқариш бўйича хизматлар кўрсатадиган инвестиция муассасалари ва ҳ.к. сифатида қатнашиши мумкин. Айти йилда тижорат банклари фонд бозори умумий инфратузилмасининг унсуридир ва бу вазифада уларнинг роли ниҳоятда катта, чунки амалда қимматли қоғозлар бозорининг ҳар бир иштирокчиси банкнинг хизматисиз иш тутолмайди, чунки у ҳисоб – китоб рақами ва бошқа ҳисобрақамларини очади, уларда пул маблағларини,

жумладан қимматли қоғозлар билан амалга ошириладиган операциялар учун ишлатиладиган маблағларини сақлайди. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ банклар банк мијози томонидан вексел ёзилаётган йилда вексел топшириқномаси (аваль)ни бериш йўли билан вексел муомаласини назорат қилиши керак. Марказий банк депозит ва омонат сертификатлари ва банк векселларини чиқариш, уларни муомалага киритиш, муомаладан чиқариш учун жавоб берар экан, фонд бозори иштирокчиси сифатида фонд бозорини тартибга солиш тизимининг муҳим таркибий қисми ҳам ҳисобланади.

Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида тутган ўрни турли давлатларда турличадир. АҚШда банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида тўғридан-тўғри операцияларни амалга ошириши ва фонд биржаларига аъзо бўлиши тақиқланган. 1933 йилги қонунга мувофиқ тижорат банклари саноат компаниялари акциялари ва облигацияларини чиқаришни ташкил этишда қатнаша олмайди. Банклар ўз маблағларини саноат компаниялари акцияларига инвестиция қилиши ман этилган бўлиб, қарз олувчимижознинг тўловга ноқобиллиги билан боғлиқ бўлган йўқотишларнинг олдини олиш мақсадида қилинадиган инвестициялар бундан мустасно. Аммо ушбу тақиқ банклар томонидан катга ҳажмлардаги траст операцияларини бажариш (қимматли қоғозларни мијозларнинг топшириқлари бўйича бошқариш) билан қопланади, мазкур америкача ўзига хослик банклар саноат компаниялари акцияларига амалда эгалик қилишини кўзда тутди, қонун банкларга давлат қимматли қоғозлари, муниципал облигацияларни чиқариш, турли идоралар ва халқаро ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган қарз мажбуриятларини ташкил этиш, шунингдек, мијозлар ҳисобидан ва уларнинг топширирига кўра қимматли қоғозларни сотиб олиш ҳамда сотиш бўйича айрим воситачилик (брокерлик) функцияларини бажариш учун рухсат беради.

Бир қанча давлатлар қонунчилигида (Япония, Буюк Британия, Канада, Франция) сўнгги йилларгача банкларга фонд биржалари ишида бевосита

қатнашиш ман этилар эди. Бироқ ҳозирги пайтда ушбу мамлакатлар қонунчилигида банкларнинг биржаларда иштирок этиш имкониятини берадиган жиддий ўзгаришлар кузатилмоқда.

Бунинг акси сифатида қимматли қоғозлар билан амалга ошириладиган операцияларда банкларнинг фаол қатнашишига Германия мисол бўла олади, бу ерда фақат тижорат банкларига қимматли қоғозлар билан барча турдаги операцияларни амалга ошириш учун рухсат берилган. Германияда соф кўринишдаги брокерлик фирмалари йўқ. Одатда, инвестиция институтлари амалга оширадиган барча вазифаларни Германияда банклар бажаради. Бу ерда банклар энг кўп миқдорда облигациялар чиқаради, улар энг йирик сармоядорлар ҳисобланади, давлат қимматли қоғозларининг андеррайтерлари сифатида чиқади. Банклар, шунингдек, мижозларнинг ҳисобидан ва уларнинг топширини бўйича ҳамда ўз шахсий ҳисобидан битимларни амалга ошираётган экан, фонд бозорида воситачилик операцияларини ҳам бажаради. Кўпгина ҳолларда айти шу банклар фонд биржалари аъзоларининг умумий таркибини шакллантиради.

Кўпгина банклар ўзларининг тадқиқот бўлимларига эга, улар мижозларнинг топшириқлари бўйича қимматли қоғозлар бозори даги вазиятни таҳлил қилади, биржа ва биржадан ташқари бозорлар қонъюнктурасини тадқиқ этади. Бунда иқтисодий, сиёсий ва бошқа ахборотлардан кенг миқёсда фойдаланади. Ушбу тадқиқотлар асосида инвестицион тактик ва стратегик маслаҳатларга мухтож бўлган кўп сонли мижозларнинг қонсалтинги амалга оширилади.

Мижозларнинг қимматли қоғозлари портфелини бошқариш бўйича банклар томонидан кўрсатиладиган хизматлар уларга катта даромад келтиради. Мижозларнинг ҳоҳиши бўйича уларнинг пуллари хавфли ёки нисбатан ишончли қимматли қоғозларга қўйилма қилинади. Бунда банклар ўзаро қаттиқ рақобатни бошдан кечиришига тўғри келади, чунки мижозлар бир йилнинг ўзида бир неча банкларга бундай операцияларни бажаришни

топшириши, кейинчалик эса, маблағлари энг кўп самара берадиган битта банкни танлаб олишлари мумкин. Қимматли қоғозлар билан операцияларни амалга ошириш йилида уларни сақлаш ва уларга бўлган ҳуқуқ ҳисобини юритиш мақсадида банклар ўз депозитарийларини яратади. Улар бевосита банкларда (одатда, ерости хоналарда, мижозларнинг бойликлари сақланадиган махсус сейфлар турадиган омборларда) жойлашган. Банк депозитарийлари қимматли қоғозларни нақд ва нақд бўлмаган шаклларда, компьютер тизимларида электрон шаклдаги ёзувлар воситасида сақлайди. Банклар, шунингдек, қимматли қоғозлар учун ҳисоб–китоблар бўйича ихтисослаштирилган ташкилотлар вазифасини бажариши ҳам мумкин. Банклар томонидан инвестиция муассасаларининг таъсис этилиши алоҳида аҳамият касб этади, улар орқали қимматли қоғозлар бозорида биратўла бир неча йўналишлар бўйича иш олиб борилади.

Россия Федерациясида банклар қимматли қоғозлар билан ўз операцияларини амалга оширишда қисман чеклаб қўйилган. Масалан, Россия банклари хусусийлаштириладиган корхоналар акцияларини сотиб олувчи сифатида қатнашиш ҳуқуқига эга эмас, акциядорлик жамиятлари акцияларида ўз соф активларининг 5 фоиздан ортиғини қўя олмайдилар, ўз мулкида бирор акциядорлик жамияти акцияларининг 10 фоиздан ортиқ қисмига эга бўлиши мумкин эмас,

Ўзбекистонда фонд бозори яратила бошланиши билан фонд бозорининг аралаш "европача" модели мавжуд бўлиб, бунда банклар ҳам, нобанк ташкилотлар – инвестиция муассасалари ҳам тенг ҳуқуқларда ишлаши мумкин. Банклар амалда инвестиция муассасаларининг қимматли қоғозлар бозорида амалга оширадиган фаолиятининг қонунчиликда белгиланган маълум бир турини амалга ошириш учун тегишли лицензияга эга бўлиши керак. Лицензиялаш қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш учун масъул бўлган орган томонидан амалга оширилади.

Катта миқдордаги пул ресурсларига эга бўлиб, ўз муассасалари орқали саноат компанияларига кириб борар экан, айнан банклар ўзларининг банк капиталини саноат капитали билан қўшиш ташаббускори – молиявий капитал деб аталувчи капиталнинг яратувчилари бўлди.

Банклар – ўзига хос ноёб муассасалар бўлиб, амалда фонд бозорининг барча воситалари, акциялар, давлат қисқа муддатли облигациялари, депозит ва депозит (омонат, жамғарма) сертификатлари, векселлар билан ишлашни ўзлаштириб олиб, бугунги кунда улар қимматли қоғозлар бозорида эмитентлар, сармоядорлар ва инвестиция муассасалари сифатида чиқмоқда. Демак, бундан кейин ҳам республика қимматли қоғозлар бозори ривожланиши билан банкларнинг бу соҳадаги мавқеи тобора кучайиб бораверади.

Тижорат банкларининг мамлакат қимматли қоғозлар бозорининг шаклланишига ортиб бораётган эътибори, миллий иқтисодиётнинг инвестицияларга бўлган тобора ўсиб боровчи эҳтиёжлари билан ўзвий бокликдир, чунки уларсиз ижтимоий ишлаб чиқаришни чуқур қайта қуриш, экспорт салоҳиятини ўстириш ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш мумкин эмас.

Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида фаоллашувининг муҳим омили – уларнинг устав ва айланма фондларига ўз қимматли қоғозлари эмиссияси асосида қўшимча ресурсларни жалб этишда эҳтиёжнинг кучайиб бораётганидир.

Нихоят, банклар учун қимматли қоғозларнинг самарали тўлов воситаси – гаров сифатидаги роли тобора ўсиб бораётгани катта аҳамиятга эга бўлиб, бу – ўтиш даврида айниқса долзарбдир.

Қимматли қоғозлар бозорида банкларнинг фаоллашувига сабаб бўлган энг муҳим шарт–шароитларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Ўзбекистонда амал қилаётган қонунчилик бўйича тижорат банклари қимматли қоғозлар билан ҳар қандай турдаги операцияларни амалга оширишда қатнашишига йўл қўйилади;

- банкларнинг нисбатан барқарор молиявий аҳволи ва банк операцияларининг юқори даромадлилиги уларга банк хизматларининг янги турларини, хусусан қимматли қоғозлар билан амалга ошириладиган кўпгина операцияларни ўзлаштиришга катта молиявий ресурсларни ажратиш учун имкон беради;

- банкларда мавжуд бўлган техник, ахборот ва кадрлар салоҳияти, шубҳа банкларининг кенг тармоғи ва мижозлар базаси уларни қимматли қоғозлар бозорининг энг қобилиятли қатнашчиларига айлантиради,

- банклар билан бошқа молиявий–иқтисодий муассасалар ўртасидаги кучайиб бораётган рақобат, кўпгина анъанавий банк хизматлари (кредитлаш, валюта – молиявий, агентлик операциялари)ни кўрсатишдан кўриладиган фойданинг пасайиб бориши, банкларнинг ўз фаоллиги диққат марказини қимматли қоғозлар бозори соҳасига кўчиришга мажбур қилмоқда.

Юқорида қайд этилган шарт–шароитлар ва қулай омилларнинг мавжудлиги банклар олдида қимматли қоғозлар бозоридаги фаолияти кўламини кенгайтириш ва яқин келажакда иқтисодиётнинг ушбу устувор соҳасидаги фаолиятини янада фаоллаштириш учун катта имкониятлар очиб беради.

Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозорида иштирок этиш мақсадлари. Қайд этиб ўтилганидек, қимматли қоғозлар бозорининг барча қатнашчилари орасида банклар шу билан фарқланадики, улар бир йилнинг ўзида фонд бозорининг қонунчилик билан рухсат берилган деярли барча молиявий воситаларида: акция, облигация, депозит сертификатлари ва векселларда эмитентлар сифатида қатнашиши мумкин.

Банклар фаолиятида ўз шахсий облигацияларини муомалага чиқариш билан боғлиқ бўлган иш катта ўрин тутди. Ўзбекистонда, хусусан,

банкларнинг аксарият кўпчилик қисми акциядорлик жамияти мақомига эга бўлиб, бу ҳол устав фондларини шакллантириш учун авваламбор ушбу қимматли қоғозларнинг муомалага чиқарилишини кўзда тутди. Ўзбекистонда 1991 йилдан бошлаб Ўзсаноатқурилишбанк, Ўзагропромбанк (ҳозирги Пахтабанк), Ўзинбанк, Туронбанк қонсолидацияси, Ипак йўли банки биринчилардан бўлиб ўз акцияларини муомалага чиқара бошлади. Ўша давр эмиссиясининг ўзига хос хусусиятларидан бири шундан иборат эдики, банкларнинг эълон қилинган устав капитали бир неча йиллар давомида реал шаклланидиган анча юқори бўлар эди, банк акциядорлари эса, авваламбор уларнинг мижозлари бўлган эди.

Ҳар бир банк эмиссия сиёсати (қимматли қоғозларни чиқариш) тўғрисида ишлаб чиқилган ва Банк кенгаши томонидан тасдиқланган Низомига эга бўлиши керак, унда мажбурий тартибда қуйидаги масалалар акс эттирилган бўлиши лозим:

- банк эмиссия фаолиятининг стратегияси ва мақсадлари (устав капиталини шакллантириш, ликвидликни қўллаб – қувватлаш, қарз мабларларини жалб этиш);
- банк томонидан чиқарилиши режалаштирилаётган қимматли қоғозлар тури ва хиллари, эмиссия муддатлари;
- қимматли қоғозлар ликвидлилиги ва айланишини қўллаб – қувватлаш;
- қарз мажбуриятларининг ўз йилида тўланишини таъминлаш.

Тижорат банкларининг ўз акцияларини чиқариш ва уларни очик бозорда жойлаштиришдан манфаатдорлиги бир қанча шарт–шароитлар билан изоҳланади. Энг аввало бу – банк пассивларини шакллантириш заруриятидир. Ўз капиталларини доимий равишда қадрсизлантириб турадиган инфляция, банкларнинг ўзоқ муддатли депозитларни жалб этиш имкониятидан махрум қилади. Шу сабабли нисбатан ўзоқ муддатли қўйилмаларни амалга ошириш учун банклар ўсиб бораётган миқдорларда ўз капиталидан фойдаланишига тўғри келади. Яна шуни қайд этиш керакки,

тижорат банклари томонидан устав сармоясини кўпайтириш ва қўшимча акцияларни чиқариш, қайта тузилмавий ўзгаришлар қилиш – акциядорларнинг улушини ўзгартириш учун фойдаланилади. Нихоят, илгари қайд этилганидек, тижорат банки устав сармоясининг энг кичик миқдорига қўйиладиган талаблар, шунингдек, тегишли тартибга солиб турувчи ташкилотлар (Вазирлар Маҳкамаси, Марказий банк) томонидан банклар учун белгиланган иқтисодий меъёрлар мавжуд бўлиб, уларга риоя этиш шартдир.

Ўзбекистон давлатида тижорат банклари томонидан қимматли қоғозларни чиқариш тартиби, одатда, қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. *Эмитент–банк томонидан қимматли қоғозлар чиқариш тўғрисида қарор қабул қилиш.* Қимматли қоғозлар чиқариш тўғрисидаги қарор тегишли ваколатга эга бўлган банк бошқарув органи томонидан қабул қилинади. Одатда, бу акциядорларнинг умумий мажлисидир. Бунда банк ўзининг сўнгги уч молия йили давомида зарар кўрмай ишлаган бўлиши, охириги уч йил мобайнида амалдаги қонунчиликни бузганлик учун давлат органлари томонидан жазо олмаган бўлиши, кредиторларга муддатидан ўтган қарзлари ва бюджетга тўловлар бўйича қарзи бўлмаслиги керак. Банкнинг ушбу талабларга жавоб беришини тасдиқлайдиган маълумотлар қимматли қоғозлар эмиссияси рисоласида кўрсатилган бўлиши керак.

2. *Қимматли қоғозлар эмиссияси рисоласини тайёрлаш.* Қимматли қоғозлар эмиссияси рисоласи банк бошқаруви томонидан тайёрланиб, унинг раиси ва бош бухгалтери томонидан имзоланади. Эмиссия рисоласида банк, унинг молиявий аҳволи ҳамда бўлғуси қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисидаги маълумотлар (қимматли қоғозлар тўғрисида умумий маълумотлар, уларни тарқатиш шартлари ва тартиби, қимматли қоғозларни чиқариш ҳисоб–китоб шартларига оид маълумотлар, қимматли қоғозлар бўйича дивидендлар ёки фоизларни олишга тегишли маълумотлар) акс эттирилади.

3. *Қимматли қоғозлар ва эмиссия рисоласини чиқаришни рўйхатдан*

ўтказиш. Ушбу операцияни эмитент–банк қонунчиликда белгиланган тартибда ваколатли давлат органида амалга оширади.

4. *Эмиссия рисоласини нашр этиш ва қимматли қоғозлар чиқариш тўғрисидаги хабарни оммавий ахборот воситаларида чоп этиш.* Бунинг учун эмитент–банк, одатда, рисола алоҳида брошюра шаклида, кўпчилик ҳаридорларни хабардор қилиш учун етарлича миқдорда нашр эттиради.

5. *Қимматли қоғозларни сотиш.* Эмитент–банк қимматли қоғозларни чиқаришни рўйхатдан ўтказиб, эмиссия рисоласи ва қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисидаги хабарни тарқатганидан кейингина уларни сотишни бошлаши мумкин. Эмиссия рисоласи рўйхатдан ўтказилмагунига қадар ўз қимматли қоғозларини реклама қилиш ман этилади. Акцияларни жойлаштириш ҳаридор билан тузилган муайян миқдордаги акцияларни олди–сотди шартномасига асосан сўмларга сотиш йўли билан амалга оширилиши мумкин. Бунда банк воситачилар – брокерлик фирмалари билан махсус воситачилик ва топшириқ шартномалари тузиб, уларнинг хизматида фойдаланиши мумкин. Сотилган акцияларнинг сони чиқарилиши мўлжалланган ва рўйхатга олиш ҳужжатларида кўрсатилган акциялар сонидан ошмаслиги шарт.

6. *Қимматли қоғозларни чиқариш якунларини рўйхатдан ўтказиш.* Бу жараён қимматли қоғозларни сотиш тугалланганидан кейин амалга оширилади. Банк сотув натижаларини таҳлил қилади ва қимматли қоғозларни чиқариш якунлари тўғрисида ҳисобот тузади, бу ҳисобот раҳбарият томонидан имзоланиб, банк муҳри билан мустаҳкамланади (тасдиқланади) ва рўйхатга олувчи органга тақдим этилади. Ушбу орган қимматли қоғозларни чиқариш якунлари тўғрисидаги ҳисоботни кўриб чиқиши лозим, агар бу органнинг эътирозлари бўлмаса, ҳисобот ва якунни рўйхатга қайд этади. Борди–ю, рўйхатдан ўтказувчи орган банкка ҳисоботни рўйхатга олишни рад этса, у эмитентга бу ҳақда хат орқали маълум қилиши лозим. Хатда рад этишнинг сабаблари (масалан, қимматли қоғозларни

чиқариш жараёнида амалдаги қонунчилик, банк қоидалари, йўриқномалари бузилгани, ҳисобот ўз йилида тақдим этилмагани) аниқ кўрсатилган бўлиши керак.

7. *Қимматли қоғозларни чиқариш яқунларини чоп этиш.* Уларни чиқариш тўғрисидаги хабар босиб чиқарилган матбуот органида амалга оширилиши лозим.

Банк инвестицияларига, қоида бўйича, фойда олиш мақсадида бир йилдан ортиқ, йилда тўлаш шарти билан қимматли қоғозларга маблағларни қўйилма қилиш киради. Агар банк турли эмитентлар қимматли қоғозларидан бир неча турини сотиб олса, яъни унинг қўйилмалари диверсификацияланган бўлади ва бунда мазкур банк инвестициялар портфели ҳақида гапириш мумкин бўлади. У портфел таркибини режалаштириш, таҳлил қилиш ва тартибга солиб туриш, портфел олдига қўйилган мақсадларга эришиш учун уни шакллантириш ҳамда қувватлаб туриш, унинг ликвидлиги зарур даражада бўлишини сақлаб туриш ва у билан боғлиқ ҳаражатларни камайитишни ўз ичига олади. Инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш ва инвестиция портфели тузилмасини аниқлаш йилида банклар ав валамбор ликвидлик, даромадлилик ва хатарга эътибор беради. Банкларнинг қимматли қоғозларга инвестициялар қилишдан мақсади – фоизлар олиш, капитални сақлаб қолиш ва қимматли қоғозлар курси қийматининг ўсиб бориши асосида сармоянинг ортиб боришини таъминлашдан иборатдир.

Банкларнинг бу соҳадаги стратегиясига банк қонунчилиги катта таъсир кўрсатади. Буюк Британия, Италия каби мамлакатларда қонун банк портфелида мавжуд бўлган қимматли қоғозлар курс қийматининг ўсиши ҳисобига вужудга келадиган яширин захираларнинг шакллантирилишини тақиқлайди. Бу давлатларда банклар ўз балансларида ўз активларининг қийматини, уларни қайта баҳолашни ҳисобга олган ҳолда, албатта кўрсатишлари шарт. Бошқа мамлакатларда, масалан, Япония, АҚШда активлар ҳарид ёки номинал қиймати бўйича балансларда акс этирилиши

сабабли, яширин захиралар катта миқдорларга етиши мумкин, бу эса, банкни шундай инвестицияларни кўпайтириб боришга даъват этади.

Кўпгана мамлакатларда банк қонунчилиги банк инвестиция портфелида мавжуд бўлган қимматли қоғозларнинг сифатига муайян талабларни қўяди. Бу талаблар, одатда, қимматли қоғозлар ликвидлигига тегишлидир, шунингдек, банк портфелини шакллантирувчи қимматли қоғозлар бозорда эркин муомалада бўлиши ёки кредит олиш йилида гаров сифатида Марказий банк томонидан қабул қилиниши керак.

Ўзбекистон банкларининг портфелини инвестициялаш объекти бўлиб корпоратив қимматли қоғозлар, шунингдек, давлат қисқа муддатли қоғозлари хизмат қилади.

Инвестициялаш жараёнида банк стратегиясининг икки тури фарқланади: пассив ва актив. Пассив, кўтиб турувчи стратегиянинг мақсади – ўртача бозорникига яқин бўлган даражадаги барқарор ва қатъий даромад олинишини таъминлашдир. Бу ҳолда, одатда, "нарвон" усули ёки "штанга" усули қўлланади. Биринчи усул турли муддатли қимматли қоғозларни банк томонидан танлаб олинган инвестициялаш муддати доирасида бир тەкис тақсимлаган ҳолда сотиб олишга асосланган. "Штанга" усули инвестицияларнинг акса рият қисми портфелнинг юқори ликвидлилигини таъминлайдиган жуда қисқа муддатли қимматли қоғозларга ҳамда юқори даромад олиш учун имкон берадиган анчагина ўзоқ муддатли қимматли қоғозларга йўналтирилишини англатади.

Ўзбекистонда банклар ўзларининг қимматли қоғозлар портфелини шакллантиришда ушбу иккала усулни қўллайдилар. Бироқ Ўзбекистон учун умуман инвестициялашнинг нисбатан қисқароқ муддатлари хосдир.

Агрессив (тажовўзкор) сиёсат курслар ва фоизларнинг бозорда ўзгариб (тебраниб) туришидан даромад олиш имкониятларидан энг кўп даражада фойдаланиб қолишга йўналтирилган. Бундай стратегияни фақат катта инвестиция портфелига эга бўлган йирик банкларгина қўллаши мумкин.

Агрессив стратегияни муваффақиятли олиб бориш учун банк кундалик бозорни ҳолисона баҳолай оладиган ва унда вазиятнинг ўзгаришига оид тахминлар тузишни таъминлайдиган тегишли таҳлилий имкониятларга эга бўлиши лозим.

Ўзбекистон банкларини инвестициялашнинг бош объекти давлат қисқа муддатли облигациялари (ДҚМО) бўлиб, улар банкка кафолатли қатъий ва барқарор даромад олиш учун имкон беради. Кўпгина банклар ўзларининг йилинча бўш турган пул ресурсларини айна мана шу ДҚМОга қўйилма қиладилар. Шунини қайд этиш лозимки, кўпгина банклар ДҚМОга қўйилма қилаётганларида бир қанча ҳолларда иккиламчи бозорда нарх кўтарилиши – нарх пасайиши йилидаги фурсат (ўйин)дан фойдаланиб, катта даромад олиб, тажовўзкор сиёсат юритадилар.

Аҳамиятига кўра иккинчи ўринда турган, аммо энг катта истиқболга эга бўлган инвестициялаш объекти хусусийлаштирилган корхоналарнинг акциялари бўлиб, улар дивидендлар шаклида даромадлар олиш ва курс қийматини ошириш учун, шунингдек, кейинчалик анча юқори нархда қайта сотиш учун сотиб олинади.

Саноат корпорациялари акцияларига банклар инвестициялари амалга оширилган йилда банк капитали билан саноат капитали қўшилиб – бирлашиб, молия капитали ҳосил бўлади. Бундай бирлашув, юқорида қайд этилганидек, ҳамма мамлакатларда ҳам бўлавермайди, лекин Ўзбекистонда у етарлича кенг ривожланди. Агар бирор акциядорлик жамиятининг акциялар пакетига эга бўлган банк уни бошқаришда, шунингдек, кредитлар, жумладан, имтиёзли кредитлар ёрдамида эмитентнинг молиявий аҳволини соғломлаштиришда фаол иштирок этса, шундай бирлашиб кетишнинг афзалликлари намоён бўлади.

Ҳар бир банк инвестиция портфелининг муайян қисмини банк томонидан қўшма ва шуъба корхоналарга киритилган пайлар ва улушлар ташкил этади. Ушбу қўйилмалардан келадиган даромад баъзан катта

миқдорларга етиши, аммо айрим ҳолларда умуман бўлмаслиги ҳам мумкин. Турлича бозор тузилмаларининг таъсисчилари бўлмиш банклар уларга катта мабларларни қўйилма қилади. Масалан, банклар инвестиция муассасалари ва биржаларнинг таъсисчилари бўлиши мумкин. Амалда Ўзбекистондаги ҳар бир банк турли йўналишдаги бир ёки хатто бир неча инвестиция муассасалари – инвестиция воситачилари, инвестиция компаниялари ва ҳ.к ларнинг таъсисчиси бўлади. Ўзбекистонда банкларга институционал сармоядорларнинг, яъни ўз иш фаолиятининг хусусиятига кўра доимий ва катта миқдордаги пул маблағларига эга бўлган ҳамда уларни қимматли қоғозлар портфелига қўйилма қилишга қурби етадиган ташкилотларнинг таъсисчилари бўлиш учун рухсат берилган. Банклар институционал сармоядорларнинг акцияларини сотиб олиб, пул маблақларини жамғариш (аккумуляциялаш) учун қўшимча имкониятга эга бўлади, шунингдек, миқдорларнинг қимматли қоғозлар портфелини бошқариш бўйича ўз операцияларини кенгайтиради

Банклар андеррайтинг бўйича операцияларни бажараётган йилда маблағларни қимматли қоғозларга инвестициялашга доир операцияларни амалга оширади, яъни банк–эмитент миқдорларнинг қимматли қоғозларини жойлаштира олмаган йилда, ўз мажбуриятларини бажариш ва миқдорларнинг устав сармоясини ўз йилида шакллантириш учун банкнинг ўзи миқдорларнинг қимматли қоғозларини сотиб олишига тўғри келади. Аммо ушбу операциялар кўпроқ ночорлик хусусиятига эга Кейинчалик банк бундай қимматли қоғозларни сотиб олиб, уларни сотишга ҳаракат қилади ёки у фойда, шу билан бирга, дивидендлар келтира бошлаши учун эмитентни бошқаришда иштирок этади.

Банклар корхона акцияларига эга бўлиб ва унга кредитлар бериб, ўз инвестицияларини ҳимоя қилиш мақсадида кредитлашни давом эттиришга жалб этилиши мумкин. Улар ўз обрўсини сақлаб қолиш учун корхонанинг молиявий барқарорлигини қувватлаб туришга мажбурдир қимматли

қоғозларга инвестициялашни амалга оширишда баикнинг йўқотишлари бўйича мавжуд хатар асосан қисқа муддатлидир, лекин у банкнинг асосий капиталига нисбатан жуда юқори бўлиб қолиши ҳам мумкин. Банк эмитент – корхонанинг банкрот бўлиши билан боғлиқ ҳолда унинг акцияларига эга бўлгани учун зарар кўриши ҳам мумкин, аммо бундай йўқотишларнинг энг кўп тарқалган сабаби, бозор қийматини нотўғри баҳолаш ва қимматли қоғозларни ўзоқ йил давомида сақлаб туришдан иборатдир.

Банкнинг қимматли қоғозлар портфелига оид ички ҳисоботи қимматли қоғозларнинг тури ва хиллари, сифат таснифи, номинал ва бозор қиймат (нарни), сотиб олиш ва сотиш санаси, фоиз ставкаси, чегирмаси, олинган дивидендлар ёки фоизлар, олди – сотди битимлар фойдаси бўйича қисмларга бўлинган бўлиши керак. Бундай ҳисобот инвестицион қимматли қоғозлар бўйича, шунингдек, олиш–сотиш учун мўлжалланган қимматли қоғозлар бўйича ҳам мунтазам равишда тайёрланиши зарур.

Ҳар бир банк, юқорида қайд этилганидек, ички ҳужжат сифатида банк Кенгаши томонидан тасдиқланган инвестиция сиёсати тўғрисидаги Низомига эга бўлиши ва унда мажбурий тартибда қуйидаги масалалар акс эттирилиши шарт:

- банкнинг инвестицион стратегияси ва мақсади (фойда олиш, эмитентни бошқаришда иштирок этиш, ликвидликни қувватлаш, гаров талабларига мувофшушк);
- банк инвестиция маблағлари қўйишни режалаштираётган қимматли қоғозларнинг тури ва хиллари ҳамда инвестициялар муддатлари;
- банкнинг эмитентлар ва тармоқлар бўйича акциялар бир жойда тўпланишини чеклаш, қимматли қоғозларга қўйилмаларнинг хатарсизлиги ва уларнинг сифатини баҳолаш, эмитент–корхоналарнинг молиявий аҳволи ҳамда бошқарув тажрибасини баҳолаш, инвестициялар диверсификациясини қандай усуллар воситасида амалга ошириш бўйича режалари.

Бундан ташқари, инвестиция фаолиятини амалга ошириш йилида Марказий банк томонидан барча тижорат банкларига эмитентнинг умумий паспорт маълумотлари қайд этиладиган "қимматли қоғозлар эмитенти анкетаси (сўровномаси)" махсус шакли, шунингдек, унинг молиявий аҳволи (қоплаш коэффициенти, ликвидлилиги, алоҳидалиги, кредит қобиляти бўйича синфи, ссудалар бўйича қарздорлиги ва ҳ.к.)дан фойдаланиш тавсия этилган.

III Боб. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида банкларнинг қимматли қоғозлар фаолиятини такомиллаштириш йўналишлари

Қимматли қоғозлар бозорида тижорат банклар иштирокини фаоллаштиришнинг шарт-шароитлари.

Қимматли қоғозлар бозори замонавий бозор иқтисодиётининг ажралмас қисми сифатида, бўш молиявий ресурсларни фойдали жойлаштиришни хоҳловчи инвесторларнинг ҳамда инвестицияларга эҳтиёж сезган ва жозибали инвестиция лойиҳаларга эга бўлган эмитентларнинг манфаатларини уйғунлаштиришга ёрдам беради.

Банк тизими ва қимматли қоғозлар бозори миллий иқтисодиётнинг етакчи соҳаларидан ҳисобланиб, давлат томонидан қабул қилинаётган қонунлар, фармонлар, қарорлар ва амалга оширилаётган чора-тадбирлар ушбу соҳаларни ривожлантиришга қаратилган.

Қимматли қоғозлар бозорини ривожлантиришда давлат томонидан амалга оширилган асосий чора тадбирлардан бири, бир қатор қонунлар қабул қилиниши билан қимматли қоғозлар бозорининг давлат бошқарувидаги ваколатли назорат идораси сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк Қўмитаси ҳузурида қимматли қоғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш Марказининг ташкил этилиши ҳисобланади. Марказ Ўзбекистон Республикаси Президент Фармони ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорига асосан тасдиқланган Низомига биноан Республикада қимматли қоғозлар бозорини шакллантириши, ривожлантириш, назорат қилиш ва бошқариш соҳасида давлатнинг иқтисодий сиёсатини амалга ошириб келмоқда.

Тижорат банкларининг энг муҳим вазифалари анъанавий тарзда қуйидагилардан иборатдир:

- Вактинчалик буш пул маблаглари жамгармалар ва йигмаларни мужассамлаштириш;
- Хисоб-китоб тулов механизми фаолият курсатишини таъминлаш, халк хужалигида хисоб-китобни амалга ошириш ва ташкил этиш, тулов муомаласини йулга куйиш;
- Алохида хужалик бирикмалари, юридик ва жисмоний шахсларни кредитлаш, ички ва ташки хужалик айланмасига кредит-молия хизмати курсатиш;
- Векселларни хисобга олиш ва улар билан операциялар утказиш;
- Молиявий ва моддий бойликларни саклаш;
- Мижозларнинг мулкини ишончли тарзда бошқариш
(траст операциялари) .

Тижорат банклари тобора узларига хос булмаган операцияларини амалга ошира бориб банклар учун ноанъанавий хисобланган молия тадбиркорлигини жорий этмокда, жумладан, кимматли когозлар операцияси, лизинг ва факторинг хамда креидит-молия хизматининг бошка турлари билан шугулланмокда, такдим этиладиган хизматлар доирасини тинмай кенгайтириб, сифатини яхшиламокда, Янги исткболли мижозларни жалб килиш учун ракобатлашмокда.

Ўзбекистонда кимматли когозлар бозорида тижорат банкларининг фаолият механизмлари ва уларни тартибга солишни янада такомиллаштириш мақсадида куйидаги тахлилий натижаларга келинди;

- кимматли когозлар бозорида тижорат банкларининг давлат ва уз-узини мувофиклаштириш институтлари томонидан тартибга солиш тизимининг такомиллаштириш даражасини ошириш мақсадга мувофикдир;
- банклар кимматли когозлар бозорида пассив ва актив операцияларни сушт олиб бормокдалар;
- банкларнинг кимматли когозлар бозорида инвестиция, эмиссия ва дивиденд сиёсатлари талаб даражасида эмас;

- банклар қимматли қоғозлар бозорида профессионал иштироки сифатида суғурти фаолият юритмокда;
- банкларда корпоратив бошқарув ва менежмент масалалари пассив хал этилмокда;
- банкларнинг кредит ва қимматли қоғозлар бозоридаги сиёсатлари баланси паст самара бермокда.

Юқорида курсатилган тадбирлар натижасида Ўзбекистонда тижорат банклари фаолиятини қимматли қоғозлар бозорида фаоллаштиришда асосий эътибор қуйидаги йуналишларга қаратилиши мақсадга мувофиқ.

- тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолиятининг ҳуқуқий ва меъёрий асосларини такомиллаштириш;
- уз-узини мувофиқлаштирувчи ташкилотларнинг роли ва вазифасини такомиллаштириш ;
- тижорат банкларида корпоратив бошқариш ва менежментни яхшилаш.

Ушбу йуналишларни амалиётга чуқурроқ тадбир этилиши қимматли қоғозлар бозорида тижорат банклари инвестицион фаолиятини янада жадаллаштиришга олиб қилиши мумкин. Ҳозирда банкларнинг инвестицион фаолиятини самарали амалга оширишда қуйидаги муаммолар мавжуд:

- ❑ Банкларнинг устав фондидаги давлатнинг улуши қатталиги эмиссия қилинган акцияларнинг 79% паст акциялар тақлифи, муомалада факатгина эмиссия қилинган акцияларнинг 13% мавжуд.
- ❑ Акцияларни кичик лотлар билан жойлаштирилмайди, бу эса акцияларни ёйилишига йул қуймайди ва иккиламчи бозорда банкларнинг инвестиция фаолиятини ривожланишига ҳалакит беради.
- ❑ Қимматли қоғозлар ликвидлилигини йўқлиги банкларнинг инвестицион фаолиятини юритишда рискнинг юқори эканлигини

билдиради.

- ❑ Эмитентлар фаолиятини шаффоф эмаслиги банкларнинг фаол инвестицион фаолият юритиш ўрнига қимматли қоғозлар бозорида пассивлигига олиб келади.
- ❑ Листингни ривожланмаслиги ва банкларни бозор котировкасида манфаат йуклиги билдиради.
- ❑ Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида инвестицион ва эмиссион сиёсатининг сифатини пастлиги ва уларда қимматли қоғозлар бозорида воситачилик фаолиятини ривожлантириш буйича стратегияни йуклиги.

Ўзбекистонда банкларнинг инвестицион фаолиятини ривожланиш истикболлари қуйидагича:

- банкларнинг инвестицион рискинни сугурталаш тизимини ишлаб чиқиш ва куллаш, инвестиция ва рискларни сугурталаш фондини ташкил этиш
- Маркет – мейкер институтини ривожланишига солиқ имтиёзларини яратиш қимматли қогозлар ликвидлилигини ва бозор котировкасини таъминлайди, бу эса фонд бозорида банкларнинг инвестицион фаоллигини оширади.
- Қимматли қогозлар бозорида банклар фаолиятини рейтинг баҳолашини ишлаб чиқиш ва куллаш.
- Қимматли қоғозлар бозорида банклар ва сугурта компанияларнинг инвестицион фаолиятини фаоллаштириш.
- Миллий қимматли қоғозлар бозорини халқаро фонд биржалар билан интеграциялашувини таъминлаш, бу эса банкларнинг инвестицион фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади.

Республика қимматли қоғозлар бозорида тижорат банкларининг инвестицион фаолиятини ривожлантириш ва истикболларини белгилашда давлат томонидан бир қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Бозор

иқтисодиёти талабларига жавоб бера оладиган банк тизимини шакллантириш, банкларни молия бозорларида, жумладан қимматли қоғозлар бозоридаги ролини фаоллаштириш, уларнинг фаолиятини Жаҳон банклари амалиётига яқинлаштириш ва пировард натижада, банкларнинг ички ва халқаро молиявий бозорларда рақобатбардошлигини юқори даражасига эришиш давлат томонидан банк тизиминининг ислоҳ қилишнинг стратегик мақсади ҳисобланади. Бу мақсадга эришиш учун, банкларни хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш жараёнларини чуқурлаштириш, тижорат банкларини янада акциядорлаштириш, банкларга раҳбарлик қилишда акциядорларнинг ролини ошириш йўли билан корпоратив бошқариш тизимини мустаҳкамлаш лозим.

Ўзбекистон Республикасида қимматли қоғозлар бозоридаги тижорат банкларининг инвестиция фаолиятини жадаллаштириш йўлидаги асосий вазифалардан бири – бу бозорнинг ахборот шаффофлиги даражасини оширишдан иборатдир, яъни тегишли ахборотга қизиқиши пайдо бўлган шахслар уни олишда тенг ҳуқуққа эга бўлишларидир. Ушбу масалани ечишда қимматли қоғозлар бозорига оид ахборот шаффофлик тизимини яратиш муҳим аҳамиятга эга. Инвесторлар томонидан қўйилган асосий шартлардан бири бўлиб эмитентлар ва уларнинг қимматли қоғозлар ҳақидаги ахборот сифат даражасининг ошишидир. Ҳар бир инвестор қимматли қоғозларга маблағ ажратишдан олдин эмитент ва қимматли қоғозлар ҳаракати тўғрисидаги маълумотларни таҳлил қилиб рискга баҳо беради. Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси қошидаги қимматли қоғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш маркази фаолияти айнан шунга қаратилган.

Инвесторларнинг миллий қимматли қоғозлар бозорига бўлган қизиқиши ўсишини таъминлаш мақсадида қуйидагиларни амалга оширишни шакллантириш (ривожлантириш) лозим:

а) инвесторлар эмитент-заём олувчининг тахминий лойиҳасидан бўлган риск ва инвестиция режаларини тўлиқ ёритиб берувчи асосий ҳужжат бўлмиш қимматли қоғозлар эмиссиясининг стандартлаштирилиши;

б) инвесторларга эмитент-заём олувчи томонидан жамғармаларни бошқариш самарадорлиги ва инвестиция даромадлилигини истиқболларининг ишончлилигини назорат қилиш борасида эмитентларнинг жорий ҳисоботини стандартлаштириш.

Бу портфелга қуйидаги самара берувчи чоралар қўмаклашади:

1. шубҳали ва ўз вақтида тақдим этилмаган ахборот учун жавобгарликни кучайтириш;

2. қимматли қоғозлар бозори қатнашчиларининг фаолиятини ахборот билан таъминлаш тизимини яратиш. Ушбу чора Марказ бўлинмалари ва идоралараро назорат органларига қимматли қоғозлар бозори қатнашчилари фаолиятини назорат қилиш ва лицензиялашга қаратилган маълумот базалари ўртасидаги алоқа алмашинувини таъминлайди;

3. Ўзбекистон қимматли қоғозлар бозорида шаклланган ҳолатга баҳо беришга қаратилган ягона индекслар тизимини яратиш.

Қисқа муддатли истиқболда қимматли қоғозлар бозорининг ахборот шаффофлигини таъминлаш ва ахборотни тақдим этиш масаласининг муҳимлиги ҳамда комплекслилигини эътиборга олган ҳолда қуйидагиларни амалда қўллаш мумкин:

1. эмитентлар ва қимматли қоғозлар бозорининг қатнашчиларига оид ахборотни ошкоралаштириш масаласига доир меъёрий-ҳуқуқий базани такомиллаштириш;

2. ахборот агентликлари, ОАВ, консультация берувчи фирмалар ва қимматли қоғозлар бозорида қатнашувчи чет эл инвесторлар ўртасидаги тегишли маълумотларни ахборот бозорига тақдим этиш ва муайян инвесторларни таъминлаш масалалари бўйича ҳамкорлик даражасини ошириш.

Ҳозирги даврда қимматли қоғозлар бозорида ахборотни ошкора этишга қаратилган муҳим норматив-ҳуқуқий базанинг яратилишига қарамай инвесторларнинг мамлакат бозорида олиб бораётган фаоллиятининг сустиги эмитент ва савдо тизимида оид ахборотнинг етарли эмаслиги билан ифодаланади.

Ўзбекистонда акциядорлик жамиятлар фаолияти ҳақидаги маълумотларнинг акциядорлар ва потенциал инвесторлар учун ёпиқлигини эътиборга олиб ҳамда компанияларнинг фаолияти ва молия-хўжалик аҳволининг шаффофлигини таъминлаш мақсадида инвесторлар билан амалдаги ўзаро муносабатларни ривожлантириш зарур.

Ушбу соҳада мавжуд бўлган халқаро тажрибага таяниб уйлаймизки, миллий бозоримизда инвесторлар билан алоқаларни ривожлантириш борасидаги чора тadbирлар қуйидаги кўринишда амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлар эди:

1. компания фаолияти тўғрисида таҳлилий-ахборот маълумотларни тайёрлаш ва тарқатиш (йиллик ҳисоботлар, пресс-релизлар ва матбуот нашрлари);

2. компания раҳбарияти ҳамда инвестиция бирлашмалари билан учрашувлар ва Интернет-конференцияларни ўтказиш;

3. компания ва унинг фаолиятини Интернетда ёритиш борасида ахборот ва маълумотларни жойлаштириш.

Акцияларга бўлган эҳтиёжни, бу дегани компанияга маблағларни жалб этиш, унинг эмитентлари ва ациялари тўғрисидаги маълумотларни газета, радио ва телевидение ёрдамида рекламаларни жойлаштириш орқали эришилади.

Юқорида қайд этилган тавсияларни амалга ошириш билан бирга Ўзбекистонда қимматли қоғозлар бозорларига оид маълумотларни шаффофлик тизими самарадорлигини кўтариш учун қуйидагиларни бажариш лозим:

1. манфаатдор шахсларга фонд бозори ҳақидаги маълумотларни етказиб бериш каналларини кенгайтириш;

2. акциялар бозорида ахборот-таҳлилий ташкилотларнинг фаолиятини диверсификация қилиш (муайян битимларни экспертизадан ўтказиш, конъюктурани ўрганиш ва таҳлил қилиш, ҳуқуқий консалтинглар);

3. Ўзбекистонда қимматли қўғозлар бозори ҳолатини ва иқтисодиётнинг бир соҳаси ҳисобланувчи инвестиция объектларини тавсифловчи ихтисослаштирилган нашрларни қўллаб-қувватлаш;

4. бозорнинг барча қатнашчилари фаолиятини ягона ахборот бериш тизимини яратишга жалб этиш.

Аҳолининг кенг оммасини қимматли қўғозлар бозорига жалб қилиш борасида тарғибот ишларини ҳам кучайтириш лозим.

Шу билан бирга ахборот шаффофлиги самарадорлигини ошириш учун асосан ахборот каналларини кенгайтириш, ахборот таҳлилий тармоқлар фаолиятини диверсификация қилиш, ихтисослашда нашрларни қўллаб-қувватлаш, ягона ахборот тизимини яратиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438-сонли “2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги Қарорига кўра 2011 йилда республика банк тизими барқарорлигини таъминлаш ва иқтисодиётнинг юқори ўсиш суръатларини рағбатлантиришга қаратилган қуйидаги қатор муҳим чора-тадбирлар:

Иқтисодиётга йўналтирилган кредитлар ҳажмини ошириш ва банкларнинг инвестицион жараёнларидаги иштирокини янада кенгайтириш борасида:

- иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш бўйича инвестицион лойиҳаларини, жумладан ҳудудларни ривожлантириш дастурларига киритилган лойиҳаларни кредитлаш ҳажмларини йил мобайнида 30 фоизга кўпайтириш;

- инвестиция мақсадлари учун узоқ муддатли кредитлар ажратиш механизмларини янада такомиллаштириш;
- Ўзбекистон банклар ассоциацияси қошида тижорат банклари билан ҳамкорликда инвестиция лойиҳалари бўйича лойиҳа ҳужжатлари тайёрлашни молиялаштириш жамғармасини ташкил қилиш;
- тижорат банкларининг устав капиталига йўналтирилган мақсадли маблағлар ҳисобидан иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини имтиёзли кредитлаш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларни давом эттириш;
- «Инқирозга қарши чоралар дастури»да 2011 йил учун белгиланган чора-тадбирларни тўлиқ амалга ошириш, хусусан:
тўланмай қолган қарзлари туфайли банкларнинг балансига ўтказилган банкрот корхоналарни молиявий соғломлаштириш, ишлаб чиқариш фаолиятини тиклаш, янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва замонавий бошқарув усулларини тадбиқ этиш ҳамда уларни янги инвесторларга сотиш билан боғлиқ ишларни давом эттириш;
барқарор экспорт салоҳиятига эга корхоналарни имтиёзли кредитлар ажратиш йўли билан молиявий қўллаб-қувватлашга доир ишлар амалга оширилади.

Хулоса ва таклифлар

Биз ушбу магистрлик диссертациямизда банкларининг молия бозоридаги фаолиятини ўрганиш ва таҳлил қилиш натижасида қуйидаги хулосаларга келдик:

- республикамизда айнан тижорат банклари томонидан биринчилардан бўлиб муомалага қимматли қоғозлар чиқарила бошланди. Бунинг асосий сабабларидан бўлиб, тижорат банклари бошқа хўжалик субъектларига нисбатан бозор муносабатларига мослаша олганлиги ва уларда малакали кадрларни мавжудлиги ҳисобланади;

- Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида қимматли қоғозлар бозорида фаолият кўрсатиш учун энг қулай шарт-шароитларга эга бўлди. Биринчидан, анъана бўйича, банкларда фонд бозори тўғрисида тассавурга эга бўлган юқори малакали кадрлар тўпланган. Иккинчидан, банклар тўғрисидаги қонунчиликни ўзи тижорат банкининг фаолиятини акциядорлик жамияти, яъни муомалага қимматли қоғозларни ва авваламбор акцияларни чиқариб турувчи эмитент сифатида тартибга солинди. Учинчидан, одатдаги корхона ва ташкилот билан солиштирганда, банклар катта миқдорда ўз маблағлари ва қарз ресурсларини тўплаганлар, улар фонд бозорида йирик сармоядор сифатида қатнашиш учун шарт-шароитлар яратади. Ниҳоят, республика қонунчилиги банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолиятини бирон-бир тарзда (масалан, бир қанча давлатларда, хусусан АҚШда бўлганидек) чекламаган ва айни вақтда банклар ўз мижозларининг молиявий –хўжалик фаолияти тўғрисида энг кенг маълумотларга эга бўлган ва маълумотларни олишга ҳуқуқи чекланган сармоядорлар олдида имтиёзлар берган.

Ўзбекистон Республикасида қимматли қоғозлар бозорида тижорат банклари қуйидаги операцияларни амалга оширадилар:

- қимматли қоғозларнинг эмитенти сифатида;
- қимматли қоғозларнинг йирик инвесторлари сифатида;

- миллий қимматли қоғозлар бозорида воситачи сифатида.

Бўлардан кўриниб турибдики, молия бозорида тижорат банкларининг аҳамияти каттадир. Шунинг ҳам таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда қимматли қоғозлар бозорига ҳам айнан тижорат банклари асос солдилар.

Жахон тажрибасида, шунингдек, АҚШда траст фаолиятининг қуйидаги турлари мавжуд:

Умумий траст – майда пул бадали эгалари билан махсус, ишончли тузилган шартнома асосида бошқариш. Банклар ўзок муддатли кредит институтларини акциядорлик асосида ташкил этишган. Улар аҳолининг омонатларини сотув шаклидагидек траст сертификатларини бериш орқали жалб қилганлар, яъни бу сертификат омонатчи пул маблағларини унинг олдида банкнинг ишончли бошқариш мажбуриятдир.

Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари фаолиятида соф траст операциялари мавжуд эмас. Ҳозирги вақтда улар эмитентларнинг облигацияларини бирламчи жойлаштириш яъни, андеррайтинг билан шуғулланмоқдалар.

Маълумки, корпоратив қимматли қоғозлардан бири хўжалик юритувчи субъектларнинг облигациялари ҳисобланади. Корпоратив облигацияларнинг бошқа қимматли қоғозларга нисбатан қуйидаги афзаллик томонлари мавжуд:

- сармоядорлар акциядорлар ҳуқуқларини бузиш ҳолати risksдан озод бўладилар, чунки корпоратив облигациялар мулкӣ ва бошқарув ҳуқуқини бермайди;

- корпоратив облигациялар оддий акцияларга нисбатан қатъий белгиланган даромадни кафолатлайди. Кўп ҳолатларда корпоратив облигациялар бўйича даромадлар ҳар чоракда тўлаб борилади. Ушбу омил корпоратив облигацияларга бўлган моддий манфаатдорликни кучайтиради;

- корпоратив облигациялар бўйича битимларни расмийлаштириш ва уни амалга ошириш бўйича трансакция харажатлари сезиларли тарзда қисқаради;

-корпоратив облигацияларнинг ликвидлиги унинг наشري бўйича андеррайтер томонидан таъминланади.

Шуни таъкидлаш лозимки, кейинги йилларда корпоратив қимматли қоғозлар бозорида салбий ҳолатларни олдини олиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 27 сентябрдаги 475-сонли “Қимматли қоғозлар бозорининг ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори чиқди. Ушбу қарорга асосан 2006 йил 1 октябрдан бошлаб мамлакатимизда фақат очик акциядорлик жамиятлари томонидан муомалага корпоратив облигациялари чиқариш ҳуқуқи сақланиб қолинди.

Биз ушбу магистрлик диссертациямизда мамлакатимиз қимматли қоғозлар бозорида банкларнинг фаолиятини таҳлил этган ҳолда ҳамда ушбу фаолиятнинг хориж тажрибасини ўрганиш асосида қуйидагиларни таклиф этамиз:

Қимматли қоғозлар бозоридаги тижорат банклари фаолиятига мамлакатимиз ва хориж инвесторларини жалб этиш учун қуйидаги омилларни назарда тутиш мумкин:

- биринчидан, корхоналарнинг молиявий сармоялари тўғрисидаги ахборот банкларда жамланади;
- иккинчидан, банклар хусусийлаштирилаётган ва қайта ташкил этилаётган корхоналарнинг қимматли қоғозларини катта ҳажмда инвестиция қилишга қодир бўлган йирик институционал инвесторлар бўлиб ҳисобланади;
- учинчидан, банклар ўзларида мавжуд бўлган алоқалар орқали қимматли қоғозларнинг улгуржи ва чакана савдосига ижобий таъсир этиш қобилиятига эга.

Юқоридаги омиллар орқали Ўзбекистон тижорат банкларининг инвестиция фаолияти иқтисодиётнинг реал секторини амалдаги ҳолатини баҳолашга ва эмитентларнинг қимматли қоғозлар портфели ҳаракатини самарали мониторингини амалга оширишни таъминлашга кўмаклашади.

Қимматли қоғозлар бозорининг умумдавлат ахборот-телекоммуникация тизимини яратишдан мақсад, ҳудудий қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш, яъни мазкур тизим фаолиятини мувофиқлаштириш, қимматли қоғозлар савдо-сотиғини рўйхатга олишни ва ҳисоботларни қайд этишнинг ягона қоидаларини белгилаш учун ахборот макони яратилишини тақозо этади.

Ушбу чора-тадбирлар ҳар бир инвесторларга эмитентларни қимматли қоғозларини харид қилиш имкониятини яратиб беради.

Шу билан барча, нархларни барқарорлаштириш, талаб ва эҳтиёжни мувозанатга келтиришга ёрдам беради.

- банкларнинг траст операцияларини олиб бориш учун кучли мутахассис кадрларнинг бўлиши ҳам жуда зарур. Бозор шароитининг ўзи ҳар қайси соҳада, айниқса, банк-молия соҳасидаги мутахассисларни юқори малакада бўлишини талаб этади. Ҳозирги кунда траст операциясининг моҳиятини тушуниб етадиган ходимларимиз фақат банк соҳасида мавжуд, лекин кам, албатта. Шунинг учун траст операциялари олиб борувчи мутахассисларни тайёрлашни ва қайта тайёрлашни кенг йўлга қўйиш лозим;

- республикамизда юридик ва жисмоний шахсларнинг моддий ва молиявий жиҳатдан ҳорижий мамлакатлардагидек бақувват эмаслиги ҳам траст хизматлари ривожланмаётганлигига сабабдир. Чунки, моддий ва молиявий бойлик (мол-мулк назарида) талаб даражасида бўлмас экан, траст учун объектнинг бўлиши ҳам қийиндир;

- жисмоний ва юридик шахсларнинг банкларга бўлган ишончнинг етарли эмаслиги сабабларнинг яна биридир. Бизнинг фикримизча, мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган барча тижорат банклари мижозлар олдида ишончли ҳамкор сифатида ўз имижларини тиклашлари лозим.

- мамлакатимиз тижорат банклари молия-саноат гуруҳлари ташкил этишнинг ташаббускори ва фаол иштирокчиси бўлишлари лозим;

- банк тизимини ислоҳ қилиш ва тижорат банклари томонидан ўз ресурс базаларини шакллантириш учун муомалага корпоратив облигацияларни чиқаришни кенгайтириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

- миллий қимматли қоғозлар бозорида эмитентлар тўғрисида ҳаққоний маълумотларини олиш имкониятларини ошириш лозим.

Ушбу таклифларимизнинг амалиётга жойи этилиши мамлакатимизда банкларнинг молия бозоридаги фаолиятини ривожлантиришга ва шу борадаги ҳуқуқий-меъёрий асосларни такомиллаштиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 8 декабр 1992й.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Қимматли қоғозлар бозори тўғриси”даги Қонуни 22 июл 2008й.;
3. Ўзбекистон Республикасининг “Марказий банк тўғриси”даги Қонуни 21 декабр 1995й.;
4. Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банклар фаолияти тўғриси”даги Қонуни 25 апрел 1996й.;
5. “Тижорат банкларида аҳоли омонатлари шартларини либераллаштириш ҳамда кафолатларини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони, 2008 йил 21 февраль, ПФ №3968
6. “Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони, 28.11.2008 й, ПФ № 4058
7. “Иқтисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони, 2008 йил 18 ноябрь, ПФ №4053 сон.
8. “Ишлаб чиқаришни модернизациялаштириш, техник ва технологик қайта жиҳозлаштиришни рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони, 2007 йил 14 март, ПФ №-114.
9. “Тижорат банклари депозитларига аҳоли ва хўжалик субъектлари бўш пул маблағларини жалб этишни янада рағбатлантириш қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 6 апрелидаги Қарори, ПҚ–1090-сонли.
10. “Банкларнинг капитализациясини янада ошириш ва уларни

иқтисодиётни модернизациялаш бўйича инвестиция жараёнларида қатнашиш фаоллигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 20 июлидаги Қарори.

11. “Банк тизимини янада ривожлантириш ва бўш пул маблағларини банк айланмасига жалб этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 7 ноябрдаги Қарори, ПК-726-сон.

12. “Қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарори, 2006 йил 27 сентябр, №ПП-475.

13. Банкларнинг қимматли қоғозлар бозорида инвестиция воситачиси, инвестиция активларини бошқарувчи инвестиция консултанти сифатида касбий фаолиятини амалга оширишга оид талаблар тўғрисида Низом 2 апрел 2008й.;

14. Республика Президентининг “Иқтисодиёт реал сектори корхоналарни молиявий барқарорлигини янада ошириш чора тадбирлари тўғрисида”ги фармони 18 ноябр 2008 йил;

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисининг Қарори. «2008 йилда Республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилда иқтисодиётни барқарор ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисида». 2009 йил 13 февраль.

16. «Қимматли қоғозлар бозори инфратузилмасини ривожлантириш бўйича кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори, 2008 йил 28 июль №160.

17. Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш энг муҳим вазифамиз –Т.: “Ўзбекистон”, 2000 й.

18. Каримов И.А. Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик. –Т.: “Ўзбекистон”, 2005 й.

19. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох

этишдир. - Т.: “Ўзбекистон”, 2005. - 89 б.

20. Каримов И. “Жахон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари” Т. Ўзбекистон 2009 йил;

21. Каримов И. “Асосий вазифамиз ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир” Т. Ўзбекистон 2010 йил;

22. Каримов И.А. 2012 йил Ватанамиз тараққиётини янги босқичга кутарадиган йил булади. Т.: Ўзбекистон, 2012. – 36 б.

23. Бирман Г. “Экономический анализ инвестиционных проектов” (пер.с англ.) М.Банки и биржи 1997г.;

24. Жуков Е. “Общая теория денег и кредита” М.Юнити 1995г.;

25. Каримов Н. “Банковское кредитование инвестиционных проектов” Ж.Рынок, деньги и кредит №9 2002г. Стр22;

26. Алиев И. “Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан операциялари” Т.2007йил;

27. Абдуллаев Ш. “Банк рисклари ва кредитлаш” Т.Молия 2002йил;

28. Бутиков И. “Қимматли қоғозлар бозори” Т.Консаудитинформ 2001йил;

29. Вахобов А., Жумаев Н., Бурханов У. Халқаро молия муносабатлари. –Т.: Шарқ, 2003. – 400 б.

30. Гуревич М.И., О.В.Горшков “Предложения по развитию банковского сектора”, “Банковское дело” 2003г. №1, стр16-17;

31. Гитман Л.Дж., Джоник М.Д.. Основы инвестирования.-М.: Дело, 1997.

32. Жукова Е. “Деньги, кредит, банки, ценные бумаги” М.Юните 2001г

33. Кадиров А. “Коммерческие банки и анализ их хозяйственной деятельности” Сан.Петер.1993г.;

34. Муллажонов Ф. “Ўзбекистон банк тизимининг ривожлантириш йўллари ва истиқболлари” Ж.Бозор, пул ва кредит №1 2007йил 3-

11бетлар;

35. Толипов К. “Қимматли қоғозлар бозори: барқарор фаолият”
Ж.Бозор, пул ва кредит №8 2008 йил 22 бет;

36. Шарп В. И др. “Инвестиции“ М.Инфра-М. 1997г.;

37. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. - М.:
ИНФРА-М, 1999. - XII, 1028 с.

38. Шохаъзамий Ш. “Рынки: финансовые и ценных бумаг” Т.ТФИ
2003г.;

39. Шохаъзамий Ш. и др.“Теория безрисковости действий на рынках:
финансовом и ценных бумаг” Т.ТФИ 2004г.;

40. Шохаъзамий Ш.Ш. «Финансовый рынок и ценные бумаги» КНИГА
I. Учебник.-Т.: «Иқтисод – молия», 2005.-740 с.

41. Шохаъзамий Ш.Ш. «Финансовый рынок и ценные бумаги» КНИГА
II. Учебник.-Т.: «Иқтисод – молия», 2005.-850 с.

42. Шохаъзамий Ш.Ш. Биржевая деятельность. Учебник.-Т.: Иқтисод-
молия, 2005.- 294 с.

43. Шохаъзамий Ш.Ш. Качество индустрии рынков: финансового и
ценных бумаг.-Т.: ТФИ, 2004.-138 с.

44. Шохаъзамий Ш.Ш. Рынок ценных бумаг Ўзбекистана: состояние и
факторы развития. Журнал «Рынок, деньги и кредит» #3 март 2007 г 35-ст

45. Управление рисками коммерческого банка. Учебное пособие (Под
редакцией Мери Элизабет) Ворд.Рабочие материалы института
“Экономического развития Мирового банка”;

46. Интернет сайтлари:

<http://cbust.uz>- Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти

<http://uba.uz>- Ўзбекистон банклари ассоциацияси расмий сайти

<http://www.review.uz>.

<http://www.uzland.uz>.

<http://www.rating.uz>.

<http://www.uzse.uz>.

<http://www.avestagroup.uz>.

<http://www.deltamax.biz>

<http://www.rts.ru>.

<http://www.kommersant.ru>